

Ferhat Koçyiğit

Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Research Assist., Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Adıyaman/Turkey
ferhat.4494@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6238-8475

Muhammed İkbal Ekinci

Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Research Assist., Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sufism
Adıyaman/Turkey
ekincimuhammedikbal@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0244-2075

Makale Bilgileri

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi: 30.04.2021

Kabul Tarihi: 26.05.2021

Yayın Tarihi: 15.06.2021

Yayın Sezonu: Haziran/June 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'ı:

Tahlil ve Transkripsiyon¹

Özet

Köstendilli Süleyman Şeyhî (ö. 1235/1819-20) 19. yüzyıl Osmanlı döneminde Köstendil'de yaşamış olan velûd bir âlimdir. Kendisine otuzu aşkın eser nispet edilen Süleyman Şeyhî, şerh türünde altı risâle telif etmiştir. Şeyhî, söz konusu çalışmalarında tasavvuf tarihindeki önemli isimlere nispet edilen sözleri tasavvufî meselelerle ilintili olarak şerh etmiştir. Vahdet-i vücûd geleneğinin takipçisi olan Şeyhî'nin söz konusu şerhlerini bu meşreb üzere telif ettiği anlaşılmaktadır. Şeyhî'nin bu tür çalışmalarından biri de *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'tır. Bu risâlede Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765) nispet edilen "kim vasıldan faslı ve sükûndan hareketi ayırırsa tevhidde karar mahalline ulaşır." şeklindeki söz şerh edilmiştir. Şeyhî, bu risâlede "fasl", "vasl", "hareket" ve "sükûn" kavramlarını Ekberî geleneğin bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ayrıca bu konuyla bağdaştırdığı "vâsılîn", "mukarrebîn" ve "erenler" gibi kavramları da ele alarak izah etmeye çalışmıştır. Makalenin ilk kısmında Süleyman

¹ Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nden alınan dijital görsellerden istifade edilmiştir.

Şeyhî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilere kısaca değinildikten sonra *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* incelenmiş ve ilgili risâlenin muhtevası hakkında genel hatlarıyla bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci kısımda ise yazma halinde bulunan risâle, tespit edilen üç nüshasıyla mukayese edilerek transkripsiyon alfabesi ile neşredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*, fasl-vasl, hareket-sükûn

A Content Assessment And Transcription Alphabet Of The *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* Written By Sheikh Suleiman Efendi From Kostendilli

Abstract

Sheikh Suleiman Efendi From Kostendilli (d. 1235/1819-20) is a prolific scholar who lived in Köstendilli in the 19th century Ottoman period. Sheikh Suleiman, who was attributed more than thirty works, wrote six booklets of annotation type. In his works, Sheikh Suleiman expounded the words generally attributed to them portant names in the history of sufism in relation to Sufi issues. It is understood that Şeyhi who is a follower of wahdat al-wujud tradition compiled his annotations forth is understanding. One of the studies Sheikh Suleiman gave the name of annotation is *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*. In this booklet "who ever distinguish wasl (liaison) from fasl (devison), and movement from inaction reaches the place of decision in oneness (Tawhid). Şeyhi, who adheres to Akbar al-Irfan evaluated the concepts of wasl (liaison), fasl (devison), movement and inaction from this point of view. In addition, he tried to explain the concepts such as wasilîn, muqarrabin and saints, which he associates with this issue. In the first part of the article, after briefly touching on the life and works of Sheikh Suleiman, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* was examined and a general evaluation was made about the content of the treatise. In these conditions, the book found in the form of manuscript was published with transcription alphabet after comparing it with the three copies determined.

Keywords: Sheikh Suleiman, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*, devison-liaison, movement-inaction

A. ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

GİRİŞ

Sözlükteki karşılığı “kemiğin üzerindeki eti sıyırmak, bir şeyi genişletip yaymak ve sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” olan şerh kelimesi, terim olarak bir metnin yazılı ya da sözlü olarak yapılan açıklamalarla anlaşılır hale gelmesini sağlayan faaliyetlerin bütünü olarak tarif edilir.² Bu anlamda şerh çalışmalarının ilmî terakki açısından önemli bir rol üstlendiği belirtilmelidir.

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, “Şerh”, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1995), 2/497; Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/558.

Tasavvuf geleneğindeki şerh literatürü incelendiğinde bu tür çalışmaların genel itibariyle iki yönlü gelişim kaydettiği görülür. Bunlardan ilki eserlerin şerhi niteliğindeki çalışmalar, diğeri ise bazı şahıslara nispet edilen sözlerin şerhidir. Daha çok tasavvufi konularda eserler kaleme almış olan Köstendilli Süleyman Şeyhî de şerh türünde altı risâle telif etmiştir.³ Bu eserlerden *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'ta Ca'fer es-Sâdik'a nispet edilen "kim vasıldan faslı ve sükûndan hareketi ayırırsa tevhidde karar mahalline ulaşır"⁴ şeklindeki söz, tasavvufî açıdan şerh edilmiştir. Şeyhî, bu çalışmasında fasl, vasl, hareket ve sükûn kavramlarını Ekberî geleneğin bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ona göre bu kavramlar yaratılış ve seyr ü sülûk sürecini izah etmek için mecazen kullanılmıştır. Şeyhî bu konuyla bağlantılı olarak vâsılın, mukarrebîn ve erenler kavramlarını da açıklamaya çalışmaktadır. Yaratılışın gayesi, sebeplere riayet etmenin hükmü, isti'dadın değişmeyeceği, mücâhedenin hangi sebeple yapıldığı, hikmetin tarifi ve kısımları da risâlede ele alınan diğer konulardır.

Esasen Süleyman Şeyhî'nin bazı risâlelerinin latinize edildiği bir yüksek lisans tezinde *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* isimli risâle de neşredilmiştir.⁵ Ancak söz konusu çalışma incelendiğinde *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'taki Osmanlı Türkçesi kelimelerin bir kısmında,⁶ Arapça ifadelerin ise neredeyse tamamına yakınında⁷ metnin

³ Süleyman Şeyhî'nin şerh türündeki çalışmaları şunlardır: *Şerh-i Ba'zı gazeliyyât*, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*, *Şerh-i Kelâm-ı kibâr*, *Şerh-i Kelâm-ı'l-Vâsıtî*, *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn* ve *Şerh-i Nûnân*.

⁴ Tespit edilebildiği kadariyle İmam Ca'fer es-Sâdik'ın "kim vasıldan faslı ve sükûndan hareketi ayırırsa tevhidde karar mahalline ulaşır" şeklindeki ifadesine yer veren en erken kaynak Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Istilâhâtü's-süfiyye* adlı eseridir. Nitekim Süleyman Şeyhî de *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'ta Kâşânî'nin *Istilâhâtü's-süfiyye*'sine atıfta bulunmuştur. Kâşânî "vasl" maddesini açıklarken Ca'fer es-Sâdik'ın söz konusu ifadesine yer vermiştir. Kâşânî'ye göre Câfer-es-Sâdik'ın sözündeki "hareketten" kasıt Hakk'a sülûk ve teveccüh, "sükûndan" kasıt ise zâtın mutlaklığından dolayı bilinemeyişidir. Abdürrezzâk Kâşânî, *Süfîlerin Kavramları Istilâhâtü's-süfiyye*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2014), 262.

⁵ Suzan Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 209-220.

⁶ Türkçe kelimelerin hatalı bir şekilde latinize edildiği örneklerden bazıları şunlardır: "bahr ve cûddan tahayyünât-ı sûr-ı hübbâb" şeklinde latinize edilen cümlelerin doğru yazımı "bahır-ı vücuddan ta'ayyünât-ı şuver-i hübbâb" olmalıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 210. "şeddeberüz? ve kemâl-i ayânından çeşm-i ziyâ-yı âlem nire ve dide-i em'ân nev'i beni âdem hayra olub" şeklinde latinize edilen cümlelerin doğru yazımı "şiddet-i burüz ve kemâl-i 'iyânından çeşm-i çiyâyı 'âlem-i neyyire ve dide-i im'ân-ı nev'-i beni âdem-i hayyire olub" olmalıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 211.

⁷ Arapça kelimelerin hatalı bir şekilde latinize edildiği örneklerden bazıları şunlardır: "fakd-i belîğ mübellîğ'il karâr" şeklinde latinize edilen cümlelerin doğru yazımı "fekad beleğa mebleğa'l-çarâri" olmalıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 209. "tahalluku ebâ halakallah" şeklinde latinize edilen cümlelerin doğru yazımı "tahallükü bi ahlâkillah" olmalıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 210. "lâcelâl'et-tefhîm" şeklinde latinize edilen cümlelerin

anlamını bozacak nitelikte hatalı aktarımların olduğu görülmüştür. Bu problemlili-tumdan âyetler ve hadisler de nasibini almıştır.⁸ Varak 134^a'daki 17 satırlık metin-den sadece iki kelime aktarılıp ardından varak 135^b'nin latinize edilmesi de risâlenin eksik bir şekilde neşredildiğini göstermektedir.⁹ Ayrıca üç nüshasını tespit ettiğimiz risâlenin söz konusu tezde sadece bir nüsha esas alınarak latinize edildiği tespit edil-miştir. Bu sebeplerden ötürü *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'ın tekrar neşredilmesi ge-rektiği kanaati hâsıl olmuştur.

1. Süleyman Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri

Mollazâdeler ailesine mensup olan Süleyman Şeyhî 1163/1750 yılında gü-nümüzde Bulgaristan'ın batı sınırına yakın olan Köstendil beldesinde doğmuştur. Osmanlı sarayındaki çeşitli malî işlerde uzunca bir süre görev alan Şeyhî'nin babası Hasan Efendi, devlet aleyhine birtakım işlere karıştığı ileri sürülerek 1165/1752 yı-lında idam edilmiştir. Babası vefat ettiğinde iki yaşında olan Şeyhî, ağabeyi Çelebi İbrâhim Efendi'nin (ö. 1117/1758) himayesinde yetişmiştir. Köstendil'in varlıklı ve saygın kimselerinden olan Çelebi İbrâhim Efendi, Şeyhî'nin çocukluk yıllarından iti-baren ilim ehlinde oluşan seçkin kimselerle aynı çevrede bulunmasına vesile ol-muş ve onun eğitimine önem vermiştir. İlk tahsiline Köstendil'de başlayan Şeyhî, daha sonra İstanbul'daki hocalardan istifade etmek amacıyla Köstendil'den ayrıl-mıştır.¹⁰ Bir süre İstanbul'daki medreselerde eğitim gören Şeyhî, ardından Kösten-dil'e dönmüş ve tahsiline burada devam etmiştir. On beş yaşlarındaiken Nakşibendî şeyhi Şâmîzâde Mustafa Efendi'ye (ö. 1193/1174) intisap eden Süleyman Şeyhî, mür-şidinin rehberliğinde mânevî yolculuğunu tamamlayarak hocasının icâzetiyle 1193/1779'da hilâfet almıştır.¹¹ Bir süre devlet tarafından kendisine tevdi edilen âyanlık, mütesellimlik ve adlî memuriyeti gibi görevlerde de bulunan Şeyhî, daha

---

doğru yazımı "li ecli't-tefhim" olmalıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Kös-tendil*, 210.

⁸ Âyetlerin hatalı bir şekilde latinize edildiği örneklerden bazıları şunlardır: "zelike fadlullahe ya'tiye men yeşei" şeklinde latinize edilen âyet-i kerîme'nin doğru yazımı "zâlike fağlullâhi yü'tihi men yeşâ" olma-lıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 212. "innallahe eve inna ileyhe râciün" şeklinde latinize edilen âyet-i kerîme'nin doğru yazımı "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün" olma-lıdır. Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 211.

⁹ Sejfovska, *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*, 217.

¹⁰ Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleymân Şeyhî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 37-63.

¹¹ Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, 297.7), 240^b; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 93-94.

sonra bu görevlerini bırakmıştır. Hocası Şâmîzâde Mustafa Efendi'nin vefatının ardından onun postuna geçen Süleyman Şeyhî hayatının sonuna kadar irşâd ve tedris faaliyetleriyle uğraşmış, 1235/1819-1820 yılında Köstendil'de vefat etmiştir.¹²

Süleyman Şeyhî çoğunluğu tasavvufî konularda olan irili ufaklı birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler hakkında makale, tez ve kitap düzeyinde birçok çalışma yapılmıştır. Bundan ötürü burada tespit edilebilen eserlerinin sadece isimleri verilmeyle yetinilecektir: *Bahrü'l-velâye*, *Dîvân*, *Etvâr-ı Hâcegân*, *Kitâbu Tâli'a fî esrâri'l-ilâhiyye*, *Kûtu'l-'uşşâk*, *Lema'ât-ı Nakşibendiyye*, *Mecma'u'l-ma'ârif*, *Medâr-ı sâlikân*, *Mektûbât-ı erbaîn*, *Mir'âtü'l-muvahhidîn*, *Nikâtü'l-hikem*, *Risâle-i hakâik-i aşk*, *Risâle-i Tasavvuf*, *Sakk-ı Şeyhî*, *Subhatü'l-levâyih*, *Şerh-i Ba'zı gazeliyyât*, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*, *Şerh-i Kelâm-ı kibâr*, *Şerh-i Kelâmî'l-Vâsîtî*, *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn*, *Şerh-i Nûnân*, *Terkebât-ı erbaîn*, *Te'vilât-ı hadîs-i erbaîn*, *Zübdetü Nefâhâtî'l-üns*.¹³

2. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*

2.1. Risâlenin Müellife Nispeti

Süleyman Şeyhî 1200/1786-1210/1796 yılları arasında şerh türünde eserler kaleme aldığını belirtmiştir.¹⁴ Bu eserlerden bazılarının ismi bizzat müellif tarafından kaydedilirken bazıları hakkında ise bilgi verilmemiştir.¹⁵ Her ne kadar bizzat müellif tarafından *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'ı kaleme aldığına dair bir bilgi tespit edilememiş olsa da söz konusu risâlenin Süleyman Şeyhî'ye ait olduğunu gösteren güçlü karineler bulunmaktadır. Süleyman Şeyhî'nin eserleri incelendiğinde bazı risâlelerinde “Şeyhî” mahlasını kullandığı görülmektedir.¹⁶ Bu mahlasın, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'ta da kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁷ İlgili risâlenin Şeyhî'ye ait olduğunu gösteren bir diğer karine ise onun bazı risâlelerini ihtiva eden üç farklı

¹² Yılmaz, *Köstendilli Süleymân Şeyhî*, 65-76; Semih Ceyhan, “Süleyman Şeyhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/108-109.

¹³ Süleyman Şeyhî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki detaylı bilgiler için bk. Yılmaz, *Köstendilli Süleymân Şeyhî*, 25-177; Gönül Doğan, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Nikâtü'l-Hikem İsimli Eseri (İnceleme ve Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 1-13; Semih Ceyhan, “Süleyman Şeyhî”, 38/108-109; Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 21-110.

¹⁴ Şeyhî, *Bahrü'l-velâye* (Osman Ergin Türkçe Yazmalar, 297.7), 240^b.

¹⁵ Yılmaz, *Köstendilli Süleymân Şeyhî*, 205, 269, 271.

¹⁶ Süleyman Şeyhî'nin “Şeyhî” mahlasını kullandığı eserler için bk. Yılmaz, *Köstendilli Süleymân Şeyhî*, 265, 270, 273, 275.

¹⁷ Süleyman Şeyhî'nin mahlasını kullandığı gazel şöyledir: “Şeyh-i 'uşşâk olalı meydân-ı 'aşka, pîr-i rindân oldum devr-i semâda”. Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 3469), 11^b.

mecmua içerisinde *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'in da yer almasıdır. Bu durum üç farklı müstensih tarafından istinsah edilen mecmualarda *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'in ittifakla Şeyhî'ye nispet edildiğini göstermektedir.¹⁸ Bunun yanında Bursalı Mehmed Tâhir de (1861-1925) Şeyhî'nin eserleri arasında *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'a da yer vermiştir.¹⁹ Tespit edilen bu bilgiler, ilgili risâlenin müellife aidiyeti konusundaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır.

2.2. Risâlenin Telif Sebebi

Risâlenin telif sebebi hakkında gerek söz konusu çalışmada gerekse müellifin diğer çalışmalarında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak müellifin *Şerh-i Ba'zı gazeliyyât*, *Şerh-i Kelâm-ı kibâr*, *Şerh-i Kelâmî'l-Vâsitî*, *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn* ve *Şerh-i Nûnân* gibi çalışmalar kaleme almış olması onun bazı tasavvufî meseleleri önemli şahsiyetlerin sözlerinden hareketle açıklamaya çalıştığını göstermektedir. Dolayısıyla *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'in da aynı amaçla telif edildiği söylenebilir.

2.3. Risâleye Ait Nüshalar

2.3.1. İstanbul Üniversitesi Nüshası

Bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda 3469 numarada Süleyman Şeyhî'nin bazı risâlelerinin yer aldığı bir mecmua içerisinde 101^b-111^b varakları arasında bulunmaktadır. Koyu kahverengi meşin deri ile kaplanmış olan cilt miklepli olup 1^b ve 2^a varakları tezhiplidir. 186 varaktan müteşekkil olan mecmuanın 1^a ve 1^b varaklarında birer vakıf mührü bulunmaktadır. Mecmuanın ilk sayfasındaki mühründe “temellekehu el-fakîr... Muhammed Kemâluddîn el-Harîrî el-Halvetî ‘ufiye ‘anhu 1288” ifadesi yer almaktadır. 1^b'deki mühründe ise “es-Seyyid İbrâhim Nûreddîn 1251” kaydı bulunmaktadır. Varak 1^a'dan önceki sayfada bu mecmuada Şeyh Süleyman Köstendilli'nin risâlelerinin yer aldığı belirtilmiş, ardından sırasıyla şu risâlelerin isimleri verilmiştir: “*Mir'âtü'l-muvahhidîn*, *Şerh-i Kelâm-ı kibâr*, *Şerh-i Kelâmî'l-Vâsitî*, *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn*, *Terkiât-ı erbaîn*, *Mektûbât-ı erbaîn*”. Ta'lik hattıyla istinsah edilen nüshada âyetler,

¹⁸ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 101^b-111^b; Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, 297.7), 104^a-112^b; Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Makedonya: Sv. Kliment Ohridski Halk ve Üniversite Kütüphanesi, OMCT, II/573), 124^b-135^b.

¹⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/94.

hadisler, risâle isimleri ve bazı kavramlar genel itibariyle kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Mecmuada iki farklı istinsah tarihi bulunmaktadır. *Mir'âtü'l-muvahhidîn*'in temmet kaydında Durmûş b. Abdullâh Köstendilî'nin (ö. ?) bu nüshayı 1227/1813 yılında yazdığı belirtilmiş, ardından müstensih Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrâhim Sırrî (ö. ?) söz konusu nüshayı 12 Rebî'ül-evvel 1250/1834 yılında istinsah ettiğini belirtmiştir.²⁰ *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'tan hemen sonra gelen *Terkîbât-ı erbaîn*'in temmet kaydında ise Durmûş b. Abdullâh Köstendilî'ye işaret edilmeden bu nüshanın 1227/1813 yılında yazıldığı belirtilmiş, müstensih eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhim Ebu't-Tevfik de *Terkîbât-ı erbaîn*'i bu nüshadan 1246/1830 yılında istinsah ettiğini belirtmiştir.²¹ Bu bilgilerden hareketle Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrâhim Sırrî'nin söz konusu mecmuayı Süleyman Şeyhî hayattayken kaleme alınan 1227/1813 tarihli bir nüshadan istinsah ettiği anlaşılmaktadır. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* söz konusu mecmuada bulunan eserlerin beşincisidir. 10 varaktan oluşan risâlenin açık ve okunaklı bir hatla istinsah edildiği ve her varakta 21 satır bulunduğu görülmektedir. Sayfa sonlarında bir sonraki varakın ilk kelimesine işaret eden müş'irler bulunmaktadır. Müstensihin gerekli gördüğü yerlerde sayfa kenarlarına kaydetmiş olduğu der-kenâr notları metnin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Risâlenin sonunda ferağ kaydı bulunmamaktadır.

2.3.2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nüshası

Bu nüsha İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmalar koleksiyonunda 297.7 numarada Süleyman Şeyhî'nin bazı risâlelerinin yer aldığı bir mecmua içerisinde 104^a-112^b varakları arasında bulunmaktadır. 115 varaktan müteşekkil olan mecmuanın 1^a varağında vakıf mührü bulunmaktadır. Mührün hemen altında ise şu bilgiler yer almaktadır: “Bu ‘abd-ı ‘âciz Sâbit Mustafa kendi hattım ile yazdığım büyük pür kerâmetli Şeyh Süleymân Efendi hazretlerinin te'lîfâtından ber vechi bâlâ risâle-i celîlesini... okuyan ihvân-ı bâ vefâ bu fâkiri dua-i hayriyye ile yâd eylemeleri niyâzımdır. Cemâziye'l-evvel 1284”. Bu bilgidен hareketle mecmuanın müstensih Sâbit Mustafa tarafından 1284/1867 yılında istinsah edildiği söylenebilir. Nitekim mecmua içerisinde bu kayıt dışında istinsah tarihine işaret eden başka bir bilgi tespit edilememiştir. Koyu kahverengi meşin deri ile kaplanmış olan cilt mikleplidir. Kapak içleri yeşil ve mavi ebru ile kaplanmıştır. Mecmuanın sonunda Sivastopol zaferi hakkında *Cerîde-i Havâdis* gazetesinden iktibas edilen eski tarihli bir haber istinsah edilmiş olup 1272/1856 tarihi not düşülmüştür.

²⁰ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 86^a.

²¹ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 133^b.

Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik söz konusu mecmuada bulunan eserlerin sekizincisidir. 9 varaktan oluşan risâlenin açık ve okunaklı bir hatla istinsah edildiği ve her varakta 23 satır bulunduğu görülmektedir. Ta'lik hattıyla istinsah edilen nüshada âyetler, hadisler, risâle isimleri ve bazı kavramlar genel itibariyle kırmızı mürekkeple yazılmış olup sayfa sonlarında müş'irler bulunmaktadır. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'in sonunda ferağ kaydı yer almamaktadır.

2.3.3. Makedonya Milli Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Üsküp'teki Sv. Kliment Ohridski Halk ve Üniversite Kütüphanesinde OMCT II/573 numarada kayıtlı bulunan Süleyman Şeyhî'nin bazı risâlelerinin yer aldığı bir mecmua içerisinde 124^b-135^b varakları arasında bulunmaktadır. Kırmızı meşin mukavva ile kaplı olan cilt mikleplidir. Kapak içleri mavi ebru ile kaplanmıştır. 138 varaktan oluşan mecmuanın 1^a varağında vakıf mührü bulunmaktadır. Mecmuanın sonunda 22 beyitten oluşan manzum bir şiir vardır. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* söz konusu mecmuada bulunan eserlerin dokuzuncusudur. 11 varaktan oluşan risâlenin açık ve okunaklı bir hatla istinsah edildiği ve her varakta 17 satır bulunduğu görülmektedir. Âyetler, hadisler, risâle isimleri ve bazı kavramlar genel itibariyle kırmızı mürekkeple yazılmış olup sayfa sonlarında müş'irler bulunmaktadır. Risâlenin sonunda ferağ kaydı yer almamaktadır.

3. Neşirde İzlenen Yöntem

Risâle transkribe edilirken İstanbul Üniversitesi nüshası esas alınmıştır. Bu tercihin en önemli sebebi söz konusu nüshanın diğer nüshalara göre erken tarihli olmasıdır. Her ne kadar söz konusu nüsha, Süleyman Şeyhî'nin vefatından kısa bir zaman sonra istinsah edilmiş olsa da bu nüshanın müellif nüshasıyla mukabele edilip edilmediğine dair müstensih tarafından kaydedilen bir bilgi bulunmamaktadır. Risâlenin transkripsiyon sürecinde asıl nüsha olarak seçilen İstanbul Üniversitesi nüshası, diğer iki nüshayla karşılaştırılarak nüshalar arasındaki farklılıklara dipnotta işaret edilmiştir. Üç nüshanın mukayese edilmesiyle transkribe edilen metinde, nüshalar arasındaki farklılıkların genel itibariyle metnin anlamını bozacak mahiyette olmadığı görülmüştür.

Konu bütünlüğünü sağlamak ve metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla gerekli görülen yerlerde metnin aslında bulunmayan noktalama işaretleri konulmuş, ayrıca metnin iç bütünlüğüne dikkat edilerek paragraflandırmalar yapılmıştır. Metindeki âyetler çiçekli parantez { ... } içerisinde, hadisler ise parantez (...) içerisinde verilmiş, hadislerin kaynakları hakkındaki bilgiler de dipnotlarda belirtil-

miştir. Asıl nüsha olarak tercih edilen nüshanın varak numaraları metin içinde köşeli parantezle kaydedilmiştir. Sayfa kenarlarına kaydedilen tamamlayıcı ve açıklayıcı notlar “der-kenâr” ifadesiyle dipnotta belirtilmiştir. Transkripsiyon sürecinde istifade edilen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı nüshası (İ) harfiyle, Makedonya Milli Kütüphanesi nüshası ise (M) harfiyle gösterilmiştir.

4. Risâlenin Muhteva Analizi

Süleyman Şeyhî, bu risâlede Ca'fer es-Sâdık'ın “Kim vasıldan faslı ve sükûndan hareketi ayırırsa tevhidde (veya mârifette) karar mahalline ulaşır.” anlamındaki sözünü şerh etmektedir. Ona göre tevhid ve mârifet hakkında konuşabilmek için bu ayrımı yapabilmek şarttır. Risâlede fasl, vasl, hareket ve sükûn kavramları vahdet-i vücûd meşrebi üzere açıklanmaktadır. Köstendilli'ye göre *faslın* iki anlamı vardır. Biri, Hakk'ın dışındaki her şeyden ayrılmaktır ki bu, sülûk mertebelerinde seyrederken dünyevî ve uhrevî her türlü arzu ve emelden arınmaktır. Bu durum Hakk'a vâsıl olmayı gerektirir. İkinci anlamı ise Hak'tan infisaldir (ayrılma) ki buna *seyr minallâh* denir. Bu ayrılık ahadiyyet mertebesinde taayyün ile vâhidîyyet mertebesine inmektedir. Bu mertebede hakikat-i insâniyye beşerîyyet suretiyle perdelenmiş, aslî vatanından uzaklaşmış ve taayyün yoluyla Vücut'dan ayrılmıştır. Şeyhî'ye göre *vasl* da aynı şekilde iki manayı ifade eder. Birincisi kulluk, takva, şeriate riayet ve sülûkun gereklerini yerine getirerek “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma” derecesine ulaşmak suretiyle vaslın gerçekleşmesidir. İkincisi ise yukarıda değinilen faslın ikinci anlamıyla vatan-ı aslîden ayrıldıktan sonra tekrar oraya dönüşüdür. Bu dönüşte sâlik *seyr ilallâh* ile fenâfillâha ulaşır ve zâta vâsıl olur.²²

Şeyhî, *hareketi* de iki anlam vererek açıklar. Birinci anlamı, *seyr minallâh* diye ifade edilen süreçte *nüzûl*²³ kavasına taayyün-i evvelden hareket etmektir. İkincisi ise

²² Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 101^b-102^a.

²³ Varlığı, sudûr ve tecellî teorisine göre izah eden sûfilere göre mutlak varlıktan tecellî suretiyle ayrılan bir nesne, farklı değişim aşamalarından geçip madde mertebesine kadar iner. Daha sonra yükselmeye başlayıp aynı şekilde farklı merhalelerden geçer ve geldiği noktaya ulaşır. *Devir* adı verilen bu yolculuktaki merhalelerin oluşturduğu seyir çizgisi bir daire şeklinde düşünülmektedir. İnış sürecinde katedilen yarım daireye *kavs-i nüzûl* ve *mebde'*, çıkış sürecinde katedilen diğer yarım daireye de *kavs-i urûc*, *kavs-i suûd*, *rucû* ve *meâd* gibi isimler verilmektedir. Süleyman Uludağ, “Devir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/231. Bu yolculuktaki iniş *seyr-i nüzûlî*, çıkışa ise *seyr-i urûcî* de denilmektedir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kbalcı Yayınevi, 2012), 316. Seyr ü sülûk yapmanın gerekliliği devir denilen bu süreçle ilgilidir. Çünkü inış sürecinde “nefsin basitliğini yitirdiği bir tekâsûf ve bileşikleşme” hali söz konusudur. İnış sürecinde farklı merhalelerin etkisinde kalındığı için, nüzûlden önceki birlik etkisiz olur. Seyr ü sülûk, bu etkilerden kurtulmak için sürecin geriye doğru katedilmesidir. Bu geri dönüş yolculuğuna da *urûc* denilmektedir. Ekrem Demirli, *İslâm Metafizisinde Tanrı ve İnsan* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 334.

*urûc*²⁴ kavısı ile mertebeleri kat ederek *seyr ilallâhî* tamamlamak üzere hareket etmektedir. Aynı şekilde *sükûn* da iki anlamdadır. Biri zât-ı ahadiyyetin nüzûl hareketinden önceki sükûnu, diğeri urûc hareketinden sonraki sükûnudur. Şeyhî, bu dört kavramın esasen birer mecaz olduğunu, sadece bu meselenin anlaşılması için istilâh olarak kullanıldığını belirtir. Gerçekte ne fasl ve vasl, ne de hareket ve sükûn vardır. Çünkü gerçek bir infisal ve ittisal söz konusu olsa *gayriyyet* meydana gelmiş olur. Hâlbuki mümkünlerin hakikatleri hakkında -taayyün yönüyle ayrılmaları hariç- infisal, ittihad, bölünme, parçalara ayrılma, zarfiyyet, mazrufiyyet, mesafe, yakınlık ve uzaklıktan söz edilemez. Sadece sonsuz ilâhî isim ve sıfatların hükümlerini icra etmek için *a'yân-ı sâbite* ile hariçte zuhûr etmelerinden söz edilebilir.²⁵

İlâhî isim ve sıfatların birbirine mukabil olması, hakikatlerin geçici olarak zuhûr edip celâl ve cemâl isimlerinin hükümleri altında bir müddet kalmaları ve daha sonra ait oldukları asıl yere yükselip kadim makamlarına oturmalarını gerektirmektedir. Şeyhî hakikatlerin aslî hallerine dönüşlerini *su'ûd* (yükselme) ve *ku'ûd* (oturma) tabiriyle ifade etmekte, ancak burada sözü edilen fiillerin de mecâzî bir anlam ifade ettiklerini belirtmektedir. Çünkü hakâik değişimden münezze olup onlar için bir *su'ûd* veya *ku'ûd* söz konusu değildir. Bütün değişimler sadece taayyün suretiyle mümkün olur.²⁶ Şeyhî, sükûn ve hareket tabirinin kullanılmasını şu bağlamda da değerlendirir: Vücûdun ahadiyyet-i zât makamında olup vâhidîyyet makamına tenezzül etmezden önceki var oluşuna sükûn; makam-ı ahadiyyetten taayyün itibarıyla ahadiyyete tenezzül ettikten sonraki varlığına ve sülûkuna ise hareket denir.²⁷

Şeyhî, daha sonra bu meseleyle irtibatlı olarak Allah'a vâsıl olmanın ne demek olduğunu açıklar. Ona göre fasl ve vasl tabirleri mecaz olduğu gibi *erenler*, *mukarrebler* ve *vâsılîn* gibi tabirler de mecazen kullanılmaktadır. Çünkü kulun gerçek anlamıyla Hakk'a ulaşmasından söz etmek mümkün değildir. Beşerîyyet perdesiyle örtülü olan bir kişi, mürşid-i kâmilin rehberliğinde sülûk edip mücâhede ile cezbeye ve aşk derecelerine ulaşır. Bu kimse aşkın kemâline yükselirse, taayyünlerin de

²⁴ Kâşânî, urûcu, "Hakk'a yakın kimselerin sülûku" olarak açıklar. Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 395. Konevî, hangi yol üzere sülûk ederse etsin her sâlikin, amacı Hak olması ve Hak'tan belli bir saadet elde etmesi şartıyla miraç sahibi olduğunu söyler. Sadreddîn Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kapı, 2014), 29.

²⁵ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 102^a-103^a.

²⁶ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 103^a-103^b.

²⁷ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 104^a.

miyle terakkî ederek mertebeleri aşıp son mertebeye varınca beşeriyet perdesinden kurtulur ve Hakk'ın inâyetiyle *aynda ayn*²⁸ makamına ulaşır. Hakikatler, mertebeleri kat ettikten sonra mârifetullâha ulaşır ve orada karar kılar. İşte *erenler* ve *vâsılîn* tabiri bu itibarla kullanılır. Ermek, ancak ikilikten ve gayriyetten tamamen kurtulup ilim ve mârifetle Allah'a vâsıl olmak demektir. Yoksa Hakk'ın gayrı iken ve O'ndan ayrı iken seyr ü sülûk ve mücâhede ederek Hakk'a vâsıl olmayı düşünmek bir vehimden ibarettir.²⁹

Yaratılışın gayesi, “küntü kenzen mahfiyyen”³⁰ sırrının sûret-i rahmâniyye ile müşerref olan insanda zuhûr etmesi ve asıl maksadın kalpte ortaya çıkmasıdır. Bu sırrın maksadı ise sadece *zuhûr-u hâs*³¹ ile gerçekleşir. Sâlik, zuhûr-u hâssın müşâhedeyle aşka erişip arzularına ve bedenine hükmeder ve masivadan tamamen tecerrüt ederse isti'dâd-ı ezêlsinin gerektirdiği kadarıyla mârifete ulaşır ve kemâl-i terakkisini gerçekleştirir. Ruh ve beden aşkın galeyani ile öyle bir mertebeye erişir ki hadis-i kudside geçen “kulum benimle iştir, benimle görür, benimle konuşur” sırrına mazhar olur. Böyle bir şuhûda eren kişi “sübhânî mâ a'zame şânî”³² derse câiz olur. Bu âşık kemale erişince vasıtalar aradan çekilir, kendisinin zâkir ve sâlik olduğuna dair tevehhümden de kurtulur. Bu durumda âşık kendisine varlık nispet edebileceği her türlü zandan kurtulup gayr ve gayriyyet vehminden âzâde olur.³³

²⁸ *Aynda ayn* şeklinde bir kullanımı tasavvuf sözlüklerinde göremedik. Ancak Şeyhî'nin bu ifadeyi kullandığı bağlamda maksadının *aynü'-l-cem'* makamı olduğu şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkündür. *Aynü'l-cem'*; “tam cem” hali demektir. Bu makamda sâlik, her şeyi Allah veya Allah'tan gördüğü için her işi O'na nispet eder ve “Lâ fâile illallâh, lâ meşhûde illallâh” der. Bâyezîd'in (ö. 234/848) “Kendimi tenzih ederim, şânım ne yücedir!” ve Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) “Ene'l-Hak” sözü bu makamda söylenmiştir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 58. Ebû Nasr Serrâc (ö. 388/988), *aynü'l-cem'*in tevhidin isimlerinden biri olduğunu ve vasıflarını sadece bu makamın ehlinin bilebileceğini belirtir. Cüneyd, “Bâyezîd Bistâmî'nin hikâyeleri onun aynü'l-cem'e ulaştığına delâlet eder.” demiştir. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam, 2019), 436.

²⁹ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 103^b-104^a.

³⁰ Kenz-i mahfi, gizli hazine demektir. Kâşânî, bunu “gaybın künhü, ezeli hüviyetin bâtmı ve zâtnın mukaddes mutlaklığı” olarak açıklar. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 467.

³¹ Özel tecellî demektir. Bu tecellî ile tevhid, mârifet ve rıza gibi nimetlere erişilir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 346. Kâşânî, bu anlamda *et-tecelliyâtü'l-ihtisâsiyye* (özel tecellîler) kavramını kullanmaktadır. Ona göre bu tecellîlere “özel” niteliğinin verilmesi seçkin kimselere özgü olmalarındandır. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 127.

³² Bâyezîd-i Bistâmî'ye nispet edilmekte olup “Kendimi tenzih ederim, şânım ne yücedir.” anlamındadır. Serrâc'ın bu sözle ilgili değerlendirmeleri için bk. Serrâc, *İslam Tasavvufu*, 456-457.

³³ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 104^a-105^a.

Şeyhî, bu makamda sebeplerin geçersiz olduğunu ifade etmek için dikkat çekici bir cümleyi aktarır: “Vird sahibi lanetlenmiştir.” Yani bu makamda vird çekmek de bir vasıta olarak sayılacağı için kabul edilemez. Şeyhî’ye göre bu mertebeye erişen kişiler, veraset hükümlerini icra etmek dışında beşeriyete geri dönmezler. Bu durumda bile beşeriyetleri itibarıdır. Bu kimseler şeriat ile hakikati cem’ etmiş, ubûdiyyet ile rubûbiyyet arasındaki ittihâd-ı mânevî bilgisine erişmişlerdir. Bu zevât irşad için halk ile meşgul olsalar da *seyr fillâhta* daima terakkîye devam ederler. Çünkü bu yolculuğun nihayeti yoktur, varılacak mertebeler sonsuzdur. Onların halk ile meşguliyetleri Hak ile tahakkuklarına, Hak ile tahakkukları da halk ile meşgul olmalarına engel değildir. Onlar ahadiyyetü’l-cem’ mertebesinde olup her türlü izâfetten soyutlanmışlardır. Çünkü tevhid sabit olunca mâsivâyâ olan izâfet ortadan kalkar. Şeyhî’nin de tek ümidi bu zevâtın himmet ve inâyetlerine nail olmaktır.³⁴

İzâfetler ortadan kalkınca sebeplere tevessül etmek tevhide bir zarar verir mi? Süleyman Şeyhî, böyle bir sorunun akla gelebileceğini düşünerek şu şekilde cevap verir: “Kâinatta meydana gelen olaylar genellikle sebepler dairesinde gerçekleştiği için, perdelerin kalkması ve bilgisizliğin giderilmesi için sebeplere teşebbüs etmek, seyr ü sülûk yapmak, şeriat, tarikat ve mârifet aracılığıyla hakikate erene dek müşâhedeye devam etmek, her mertebenin gereğini yerine getirerek isti’dad miktarınca derece ve makamları elde etmek gerekir. Ancak kabiliyetin ötesine ulaşmak mümkün değildir. Kabiliyetin gerektirdiği kadarı ise elbette sebeplere riayet yoluyla elde edilir. Burada dikkat edilmesi gereken şöyle bir sıralama vardır: Şeriat, tarikat, mürşide ittiba, mârifet ve hakikat.”³⁵

Sebeplere teşebbüs etmek ârifin tevhidindeki yakîn haline ve tahkîkine zarar vermez. Bunu birkaç örnekle temellendiren Şeyhî, kişinin, kabiliyetinin iktiza ettiği derecelerin ötesine geçemeyeceğini, sadece ezeli isti’dadının gerektirdiği kadarına ulaşacağını tekrar belirtir. Bu durumda akla şöyle bir soru gelebilir: “Eğer kabiliyetin ötesinde bir derece elde edilemeyecekse ve ibadet ve mücâhedenin karşılığı yoksa bu kadar cehd ve ibadete ne gerek vardır?” Şeyhî’nin bu soruya cevabı şöyledir: “Sâlikin cehd ve takvası, maksadının hâsıl olmasına delâlet ve vusûlüne bir alamettir”. “Mücâhede ile Hakk’a vâsıl olunmaz, lâkin vâsıllar mücahitlerdir.” sözünü aktaran Şeyhî, vaslın illetinin mücâhede olmadığını, belki ulaşmanın sadece ilâhî inâyetle gerçekleşebileceğini belirtir. İnâyet ise mücâhedeye bağlı olmayıp illetsizdir.³⁶

³⁴ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 105^b-107^a.

³⁵ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 107^b.

³⁶ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 107^b-108^b.

Mücâhede ve ubudiyet, isti'dâd-ı ezeliyi değiştirmek; bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde seyr ü sülûk etmek de kabiliyetleri değiştirmek için değildir. Mücâhede, vâsıl olmaya bir delâlettir. Sa'y ve kesb, isti'dadı değiştirmez. Aksi takdirde Hakk'ın ezeli ilminde bir bilgisizlik gerekecektir. Cenâb-ı Hak, böyle bir cehilden münezzehtir. Fakat dünyevî taleplerin ve uhrevî mertebelerin genellikle sa'y ve talep ehline müyesser olduğu da aşikârdır. Yani amel ve cehdetmek kişinin inâyete kâbil oluşuna, ameli terk etmek ise kişinin hasaretine alamettir. "Eden bulur." sözü "Bulan cehd eder." şeklinde yorumlanmıştır. Ezeli inâyet kişinin cehd edeceğini takdir ettiği için o kişi cehde muvaffak olur. Fakat bazen cehd olmadan da bazı mertebelere ulaşılabilir. Bu gibi mertebelere ne kadar sa'y edilirse edilsin ulaşılabilir. Ancak ilâhî âdet genellikle cehd ile ulaşma şeklinde câri olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ilâhî verginin amele bağlı olduğu şeklindeki bir tevehhüme kapılmamaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, fail-i mutlaktır, dilediğine inâyet ve hidayet eder. İnayeti ise tamamen onun hikmetine bağlıdır. İsti'dâd-ı ezeli bazen zahirî bir sebep olmaksızın kesbi gerektirebilir. Zira Cenâb-ı Hak dilerse sebeplere bağlı olarak, dilerse de sebepsiz bir şekilde verir. Şeyhî, bu durumun gizli bir sır ve meskût (dile gelmemiş) bir hikmet olduğunu söyler.³⁷

Şeyhî, daha sonra hikmeti tarif eder ve kısımlarını açıklar. Bu husustaki bilgileri Kâşânî'nin *İstilâhâtu's-sûfîyye*'sinden Arapça olarak aktarır, devamında muhtasar bir şekilde tercümesini verir. Buna göre hikmet, eşyanın hakikatlerini, vasıflarını, özelliklerini ve hükümlerini olduğu hal üzere bilmek, sebeplerin neticelerini ve irtibatını, mevcudatın nizamının sırlarını bilmek ve "Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiştir"³⁸ âyetinin gereğiyle amel etmektir. *el-Hikmetü'l-mantûku biha* (dile gelen hikmet), şeriat ve tarikat ilimleridir. *el-Hikmetü'l-meskûtu anhâ* (dile gelmeyen hikmet), hakikatin sırlarıdır ki bunları rüsum âlimleri ve avam gereği gibi anlamaz. Dolayısıyla bu tür sırlar söylendiği zaman bunlara zarar verir ve onları helak eder. *el-Hikmetü'l-mechûle* (bilinmeyen hikmet), Hakk'ın yaratmasındaki hikmet yönü gizli kalan şeylerdir. Bazı kulların sıkıntı çekmesi, çocukların ölmesi, kâfirlerin cehennemde ebedî kalması gibi. *el-Hikmetü'l-câmia* (kapsayıcı hikmet), hakkı hak bilmek ve onunla amel etmek, batılı batıl bilmek ve ondan kaçınmaktır.³⁹

Şeyhî, risâlede geçen konularla ilgili nice gizli saklı hikmetler bulunduğunun açık olduğunu belirtir. İrfan ehli bu hikmetleri ancak nükte ve kinâye yoluyla tasvir ederler. Çünkü bu konular îma yoluyla değil de açıkça söylenirse şeriatın

³⁷ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* (Türkçe Yazmalar, 3469), 108^b-109^b.

³⁸ el-Bakara 2/269.

³⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 22-23.

adabı korunmamış olur. Bu konulara örnek olarak şunlar zikredilebilir: Sınırlı günahlar yüzünden sınırsız azap reva mıdır? Hayvan ve çocuklar gibi masumların çeşitli nedenlerle müteallim olmalarının sebebi nedir? Arasat, sırat, mizan, şefaati enbiya, cennet ve cehennem hikmeti nedir? Bu konularda kemal ehli zatlar bazen irşad için söz etmiş, bazen de remizlerle bu sırları açmış, bazen de açarken kapatmışlardır. Şeyhî dile gelen hikmetin şeriat ve hakikat ilmi olduğunu, isti'dadı olan talip ve sâlike talim ve tefhim için bu hikmetin anlatıldığını söyler. Bu hikmetin aktarılması için sâlikin sülûk ve mücâhedeye niyet etmiş olması gerekir. Aksi takdirde sülûk ve cezbe olmaksızın bu hikmetler aktarıldığı kişinin küfrüne sebep olabilir. Bu yüzden söz konusu hikmetler ehil olmayanlara açıklanmamaktadır. Bundan dolayı ârifler, dile gelmemiş hikmeti gizleyip sadece hâl ve kemâl ehline açmışlardır.⁴⁰

SONUÇ

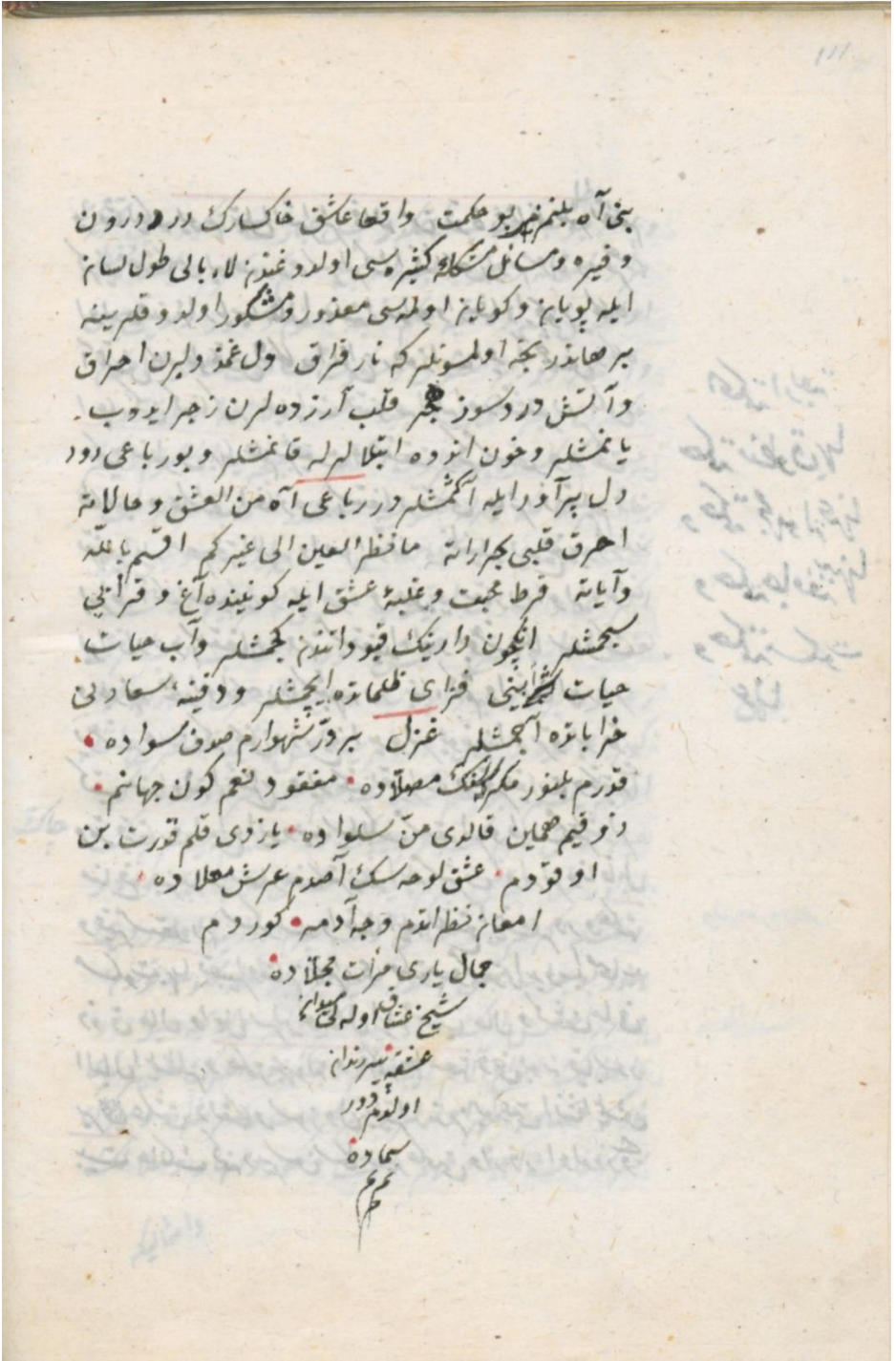
Köstendilli Süleyman Şeyhî, Nakşibendîyye Tarikâtı'ndan hilâfet almış olup Ekberî irfanın takipçisi olma vasfını da taşıyan bir sûfidir. Nitekim eserlerinde bu geleneğin etkisini görmek mümkündür. Bu anlayışın izlerini taşıyan çalışmalarından biri de *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik*'tir. Şeyhî, bu risâlede Ca'fer es-Sâdik'a nispet edilen bir sözdeki fasl, vasl, hareket ve sükûn kavramlarını açıklamaktadır. Bu kavramlar, kavs-ı nüzûl diye ifade edilen insanın yaratılış sürecini ve kavs-ı urûc tabiriyle kastedilen yaratılıştan önceki hale dönüş için sâlikin yaptığı seyr ü sülûku izah etmek için kullanılmıştır. Şeyhî bu konuyla bağlantılı olarak vâsılın, mukarrebîn ve erenler kavramlarını da izah etmiştir. Vâsıl olmak ne demektir? Yaratılışın gayesi nedir? Tevhid makamına eren kişi için vasıtalar geçerli olur mu? Sebeplere tevessül etmek ârifin tevhidine zarar verir mi? Mücâhede etmekle kabiliyetler değişir mi? Ezeli isti'dadın dışına çıkılamayacaksa niye ibadet ve mücâhede edilir? Risâlede bu sorulara cevap verilmiştir. Şeyhî'nin burada verdiği cevaplardan şu sonuca varılabilir: Kişi, ezeli isti'dadının gerektirdiğinden öteye geçemez. Başka bir ifadeyle ne kadar çaba gösterilse de kabiliyetler değişmez. Vâkıa böyleyken ibadet ve mücâhede etmek, sadece hedeflenen mertebelere vâsıl olmanın alâmeti olabilir. Bu bakış açısıyla hareket edildiği zaman -onlara bir illiyet atfedilmediği için- sebeplere tevessül etmenin de bir sakıncası yoktur. Risâlenin sonunda da hikmetin tanımı ve *el-hikmetü'l-mantûku biha* (dile gelen hikmet), *el-hikmetü'l-meskûtu anhâ* (dile gelmeyen hikmet), *el-hikmetü'l-mechûle* (bilinmeyen hikmet) ve *el-hikmetü'l-câmia* (kapsayıcı hikmet) şeklinde dörde ayrılan kısımları kısaca izah edilmiştir. Buna göre hikmetin dört türü sırasıyla “şeriat ve tarikat ilimleri”, “hakikatin sırları”, “yaratılış hikmeti gizli kalan hususlar” ve “hakki hak bilip uymak ve batılı batıl bilip sakınmak”tır.

⁴⁰ Şeyhî, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdik* (Türkçe Yazmalar, 3469), 110^b-111^a.

الصدق الباقى
قال امام جعفر ابن محمد الصادق رضى الله عنه

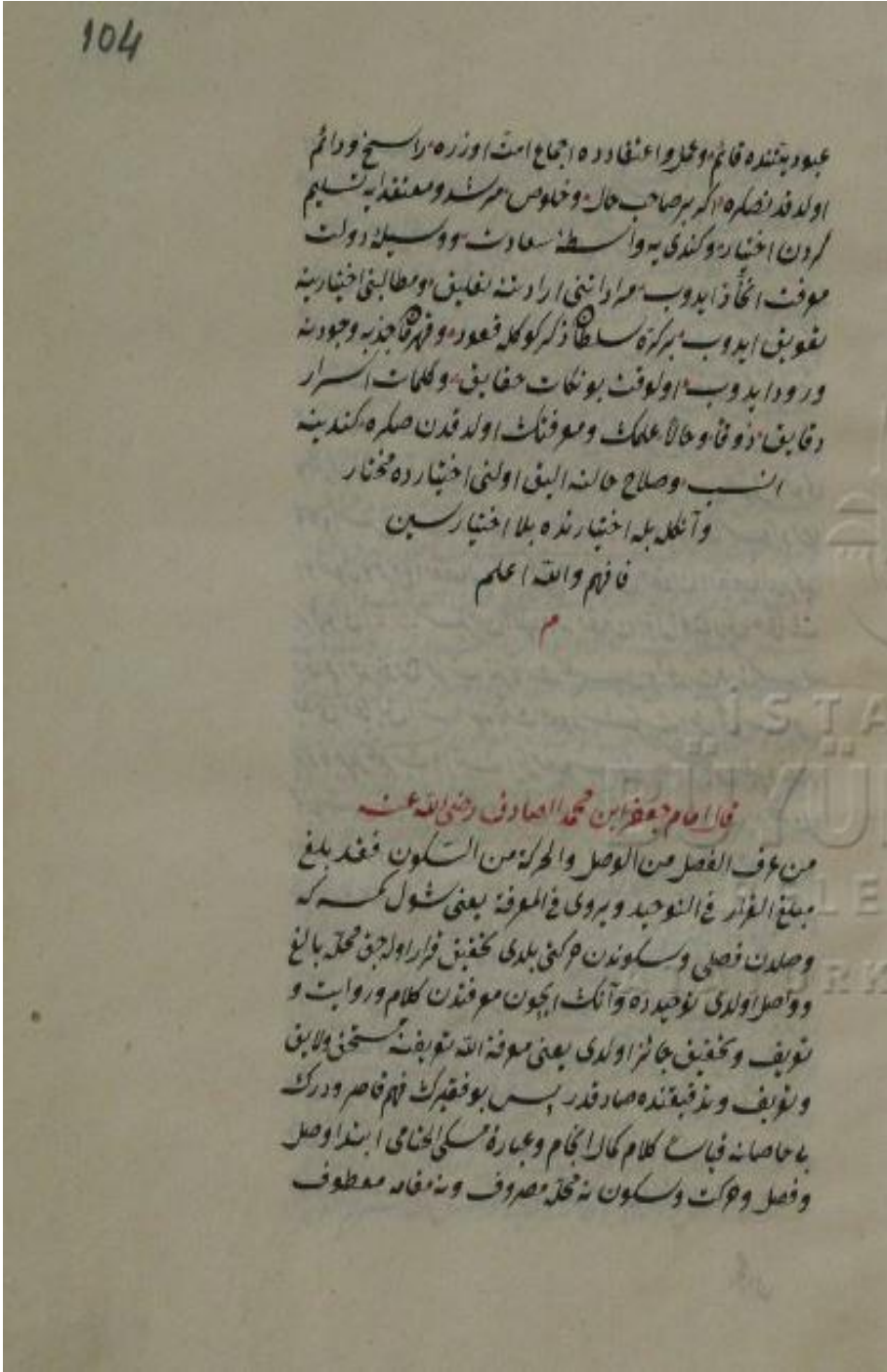
من عرف الفص من الوصل والحركة من التكون
فقد بلغ مبلغ القرار فى التوحيد ويرى فى المعرفة
يعنى شئول كرم وصلته فصل وسكونه من كرتى بلدى
تحقيق قرار اوله بن حله بلغ وواصل اولدى توحيدوه
وانك ابجوز معرفته كلام وروايت وتعريف وتحقق
جانبه اولدى يعنى معرفة الله تعريفه مستحق ولايق وتعريف
وتدقيقه صاد قد ليس بوقف من فهم فاهم ودركن
بى حاصلته قيا كلام كالانجام وعبارة مسكى الحيا
ابدا وصل وفضل وحركت وسكون نه حله مصروف
ونه مقام معطوف اولدى معنى معلوم اولمغه منوط وكبار
اوليا وبوطانف عليا ك عبارات واصطلاحاتك معاننى
لطيفة سى مفهومة مربوط بهر معنا اولمغه فصلك اليكى معانى
وار در برى حقت غير فم انفصاله كمراتب متقدده ايله
سالك ساشى مرتبة عن مرتبة حكمه ك الاجرايدر مثلا ابتدا
زجه نفس ايله سبى وشهوى اوصاف ولذائذ دنيا واما مال
مراتب اخر ادر انفصال كه نه كرتى مستلزم انفصال ثانيا
فاعل حقيقته يقينله افعال وافعال خلايق واكدار والطاق
غير يدر انفصال ثالثة نفوس وعقول وقوى وخواص واسم

ايضا

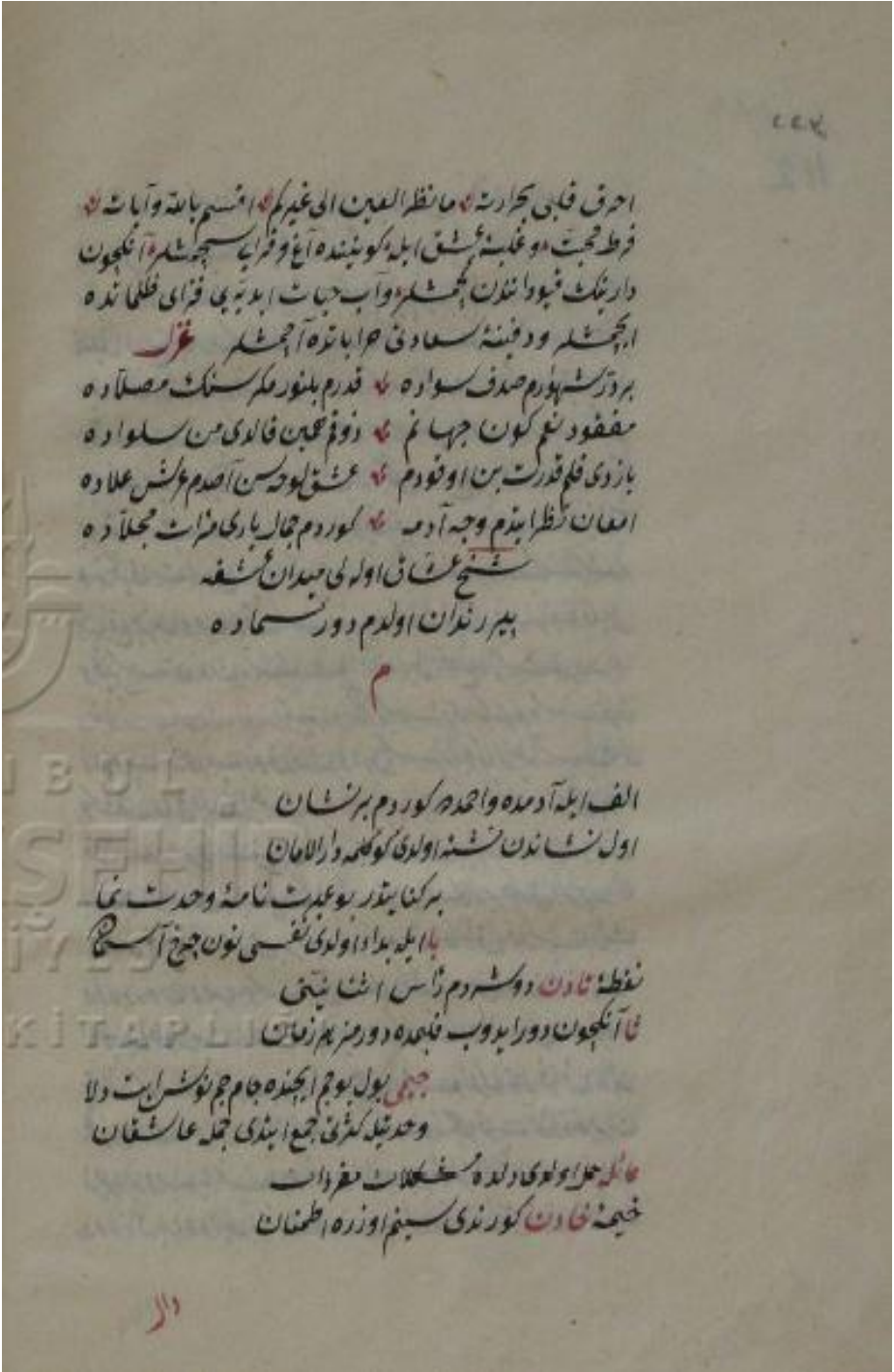

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 3469, vr. 111^b
Son sayfa.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, nr. 297.7 vr. 104^a ilk sayfa.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, nr. 297.7 vr. 112^b Son sayfa.

بابتد و آیات کفر طرحت و غلبه عشق ابد کوننده آغ و قرای کجمنکر
انگچون دارینک قیودانندن کجمنکر و آب حیات ابدینی قرای علمانده
ایجمنکر و دوفینه سعادت قرایانده ایجمنکر **غزل**
بر در کشوارم صدف سواده کدرم بنور مکر سنک مصلاوه
منفقو دغم کون جهانم ذوقم هکین فالدی من سواده یا زودی
قدر قدرت بن او قوم عشق لوج کت اصدوم غرض علامده
امعان نظر ابدیم وجه آمده کوردم جالری ماری مرآت مجلاوه
شیخ عشاق اولدی میدان عشق
پیر رزان اولدم دور سواده
الفایله آمده واحده کوردم بر نشانی
اور نشانی نشسته اولدی کولکیم دارالمان
بر کنایت ربو عبرت نامه وحدت نما
بایده بداه اولدی نفسی تون چرخ کسنا
نقطه نادن دوشردم راس اثنا نیتی نما
نما انگچون دو دایوب قنجه دور ما زهر نما
جیمی بول بوجیم ایچنده جام جم نوشنایه
و حدیث

Üsküp Sv. Kliment Ohridski Halk ve Üniversite Kütüphanesi, OMCT, nr. II/573, vr. 135^b Son sayfa.

B. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'ın Transkripsiyonlu Metni

[101^b] Kâle İmâm Ca'fer es-Şâdık⁴¹ İbnu Muhammed el-Bâkır⁴² es-Şâdık radiyallâhu 'anhumâ:⁴³ “Men 'arefe'l-faşle mine'l-vaşlı ve'l-harekete mine's-süküni fekad belega mebleğa'l-ķarâri fi't-tevhîdi.” Ve yurvâ “fi'l-ma'rifeti.” Ya'nî şol kimse ki vaşıldan faşlı ve sükündan harekete bildi taḥķik-i ķarâr olacaķ maḥalle bâliğ ve vâşıl oldu. Tevhîdde ve ânîñ için ma'rifetden kelâm ve rivâyet ve ta'rif ve taḥķik câiz oldu. Ya'nî ma'rifetullâh ta'rifine müsteḥaķ ve lâyiķ ve ta'rif ve tedķikinde şâdıkdır.

Pes bu faķiriñ fehm-i ķaşır ve derk-i bî-ḥâşılına kıyâsen kelâm-ı kemâl-i encâm ve 'ibâre-i miski'l-ḥitâmî ibtidâ vaşl ve faşl ve hareket ve sükün ne maḥalle maşrûf ve ne maķâma ma'tûf olduğu ma'lûm olmağa menûṭ ve kibâr-i evliyâ ve bu ṭâife-i 'ulyânîñ 'ibârât ve iştilâḥâtınıñ me'âni-i laṭifesi mefhûmuna merbûṭ bir ma'nâ olmağla faşlıñ iki ma'nâsı vardır. Biri Ḥaķķıñ ğayrından infişâldir ki merâtib-i müte'addide ile sâlik-i sâ'î mertebeten 'an mertebetin ḥükümleriñ icrâ ider. Meşelâ ibtidâ-i zecr-i nefis ile sebu'î ve şehevî evşâf ve lezâiz-i dünyâ ve âmâl-i merâtib-i uḥrâdan infişâl ki nihâyeti müstelzim-i ittîşâldir. Sâniyen fâ'il-i ḥaķikî teyaķķuniyle aķvâl ve ef'âl-i ḥalâyiķ ve ekdâr ve elṭâf-ı ğayrîden infişâl. Sâlişen nüfus ve 'uķûl ve kuvâ ve havâss ve sâir [102^a] ikân 'itikâdâtı ve vücûd-i mâsivâdan usûl ve furû' infişâldir. Ve ikinci ma'nâsı Ḥaķdan infişâldir ki ber feḥvâyı (innâ lillâh)⁴⁴ seyr minellâhdır ki ta'ayyün-i evvel i'tibâriyle Ḥaķķıñ maķâm-ı aḥadiyetden merâtibe tenzezzüllât telebbusiyle vâḥidiyyet mertebesidir. Ya'nî ḥaķayıķ-ı insâniyyeniñ şuver-i beşeriyet ile maḥcûb ve perde-i cehli ğayriyyet ve eniyyet ile ma'yûb olub sicn-i ṭab'atde maḥbûs ve âteş-i hicr ve firâķ ile ma'ķûs olub vaṭan-ı aşlıden dür ve üns-i aḥadiyyet-i zâtdan mehcûr ve baḥr-i vücuddan ta'ayyünât şuver-i ḥübâb ve taşavvurât imtiyâz-ı ta'ayyün-i ḥübâb i'tibâriyle Ḥaķdan infişâldir.

Fe-emmâ vaşl ya'nî ittîşâl daḥî iki ma'nâyâ maḥmûldür. Evvelkisi meşelâ şalâḥ-ı ḥâl ve umûrunda i'tidâl-i aḥvâl ve perhîz ve 'ubûdiyyet ve taķvâ ve icrâyı şer'at-ı ğarrâ ve seyr-i ṭarîķat-ı 'ulyâ ve (taḥalleķü bi aḥlâķillâh)⁴⁵ tevfiķine ittîşâldir. Ve ikinci ma'nâsı Ḥaķdan (innâ lillâh) ile infişâlınden şonra bâlâda mezkûr

⁴¹ İ ve M'de yok.

⁴² İ ve M'de yok.

⁴³ İ, M: 'anhu.

⁴⁴ “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz.” *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/156.

⁴⁵ Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eseruhu's-seyyi'ü fi'l-ümme* (Riyad: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1992), 6/346.

hâlâta muvaffak olub {ve innâ ileyhi râci'ün}⁴⁶ fehvâsınca firâk-ı âteş ve nâr-ı hicrden hâlâs ve seyr ilallâh ile fenâ fillâha vâşil ve zâtıyla zâtında zâtına ittişâldir. Pes bu muqaddimededen murâd “men ‘arefe'l-faşle mine'l-vaşli” kelâm-ı şerîfi ma'lûm ve ma'nây-ı laţifinde suhûlet meczûm olmasındır. Ve hareketiñ daĥî iki ma'nâyâ mahmûl olduĝu üzere ma'nâyı evvel faşilda münderic olan seyr minellâhda “ve minhu bedâ” sırıyle kavş-ı nüzûle [102^b] ta'ayyün-i evvelden hareketi. Ve ikincisi ve ileyhi ye'ûd fehvâsınca intihâyı mertebe-i ma'denden kavş-ı 'urûc ile seyr ilallâha vuşûl ve fenâ fillâh mertebesinde intihâyı merâtib-i vuşûle hareketdir. Ve sükün daĥî iki ma'nâyı şâmildir. Biri kable hareketi'n-nüzûl ve biri daĥî⁴⁷ ba'de hareketi'l-'urûc 'ayn-ı ahadiyyet-i zâtdır.

Pes şol kimse ki baĥr-ı vücûddan nefes-i rahmânî ve şu'ünât-ı sübhânî mukteğası ve esmâ-i mütekebîle ve evşâf-ı müteĥâlîfe istid'âsı vechiyle vaţan-ı aşlıden ĥucb-i kevnîyye ile mevţin-i beşerîyyete nüzûl ve ceĥl-i evhâm zulumâtıyla taĥayyüdât-ı işneynîyyet ve keşret-i elvan-ı ta'addüdât ile maĥşûr evhâm ve 'uĥûl ola ki kable't-tenezzülât 'âlem-i ıtlakda teferrüdi ve ba'de't-tenezzül tecehhül ve ta'addüdi i'tibârıyla faşl ve yine 'inâyete-i yezdân ve himem-i merdân ile 'ala ĥaddihi 'ala ĥaddihineş'ât-ı keşire ile sülûkuñ ĝâyete ve devrin nihâyete eriştirüb nâil-i ma'rifetullâh ve vâşil ilallâh ve seyr fillâh ile müşerref ola, vaşıldan faşlı ve sükûndan hareketi bilüb tevĥidde maĥâm-ı karâra bâliĝ olur. Ve âniñ gibi zât-ı 'âlî, ma'rife-tullâhdan rivâyet ve baĥş-ı taĥkîk idüb kelâmında şâdıĥ ve 'aşrında fâiĥdir.

Vallâhu a'lemu biĥaĥikati'l-hâl ma'lûm ola ki vaşl ve sükûn ve faşl ve hareketle bu tãife-i 'aliyye ĥaddesallâhu sırrehumu'l-'azîz ĥaderâtınıñ muştalaĥıdır cümlesi li eclî't-tefĥim mecazdır. Ĥaĥîkatde ne vaşl ve sükûn ve ne faşl ve hareket vardır. Min ĥayşü'l-mecmû 'ayn-ı ahadiyyet-i zâtda [103^a] müstehlekdir. Ammâ esmâ-i nâmütenâhî ve evşâf-ı ilâhiyye mażharlarında ĥükümleriñ icrâ itmek icâb itmekle a'yân-ı şâbite ki şuver-i eşyânıñ 'ilimde şübütundan 'ibârettir ĥâricde zuhûr ve a'yân-ı ĥârici ile Ĥaĥkıñ kemâl-i zuhûr ve şiddet-i⁴⁸ burüz ve kemâl-i 'iyânından çeşm-i ĥiyâyı 'âlem-i neyyire ve dîde-i im'ân-ı nev'-i benî âdem-i ĥayyire olub ĝâyet zuhûrundan buţünü ve nihâyet 'iyânından nihâmı iĥtîdâ eyledi.

Beyt: Ez ĝâyet-i zuhûr 'iyâneş pedîd nist, güyed mer u cân ve be her güş ne-şineved.⁴⁹

⁴⁶ “Ve şüphesiz O'na döneceĝiz.” el-Bakara 2/156.

⁴⁷ İ ve M'de yok.

⁴⁸ İ, M: şedd-i.

⁴⁹ “Zuhûrunun taşkınlıĝı sebebiyle O'nu herhangi bir yerde görmek mümkün deĝildir. O ruha hitab eder fakat her kulak O'nu duyamaz.” Bu beyit Fahreddîn İrâkî'nin *Lema'ât*'ında geçmektedir. Ahmed Avni Ko-

Pes faşl ve vaşl ve ittiḥād nefsu'l-emre maḥmūl degildir. Zirā ğayriyyet icāb ider ikisiniñ biri birinden infişāl veyāḥud ittişāl ve ittiḥādı. Ḥalbūki ḥaḳāyık-ı mümkinātda şuveriñ biri birinden ta'ayyün cihetiyle imtiyāzından mā'adā ne infişāl ve ne ittiḥād ve ne ittişāl ve ne tecezzi ve ne inkişām mümkün ve ne zarfiyyet ve ne mazrūfiyyet ve ne mesāfe ve ḳurbiyyet ve bu'diyyet kābil ve mutaşavverdir. Hemān teḳābülāt-ı esmā ve teḫālūfāt-ı şifāt muḳtedāsı baḫr-ı vücūddan ḥaḳāyık-ı insāniyyeniñ zılāl-i kevniiye ile bir müddet maḫcūb ve şuver-i ḳaṭarāt ve ta'ayyünāt-i temevvücāt imtiyāziyle nıce zamān celāl ve cemāl ḥükümleri tahtında maḡlūb olub 'āḳıbet "ve minhu bedā ve ileyhi ye'ūd⁵⁰ ve innā ileyhi rāci'un" sırrıyla āşiyān-ı ezelisine su'ūd ve me'vā-i ḳadiminde ebedi ḳu'ūd ider. Su'ūd ve ḳu'ūd ta'biri daḫi tefhīm için mecāzdir. Ḥaḳāyıkıñ [103^b] ḥaḳıḳatde ne su'ūd ve ne ḳu'ūdı vardır. Belki intihāyi maḳamda ba'de ref'i ḥucb beḳā billāh ile bāḳi olmasındır. Kāffe-i istiḫālāt şuver-i ta'ayyün ve libās-ı tekevvün üzerine cārīdir. Ḥaḳāyık istiḫāleden muḳaddes ve 'ārīdir.

Pes taḳdīr-i mezkūrdan ma'lūm oldi ki faşl mine'l-vaşl ne ma'nāya maḥmūl ve'l-ḫareketu mine's-sükün ne i'tibār ile ma'ḳuldür. Ve erenler ve muḳarrebler ve vāşilīn dımek daḫi bu i'tibār iledir. Yoḫsa ḳul Ḥaḳḳa ermiş⁵¹ veyāḥud yakīn olmuş ve vāşil olmuş dimek ne iḫtimāldir. Mümkün vācibe ve ḫādīs ḳadīme ve ma'dūm mevcūde ḳarīb ve vāşil olmak mümteni'i'l-ḫayāldir. Kelimāt-ı mezkūreniñ cümlesi ḫicāb-ı ekvān ve perde-i beşeriyet ile maḫcūb olub ḳademe ḳademe neş'āt ile isti'dādātın hidāyete ḳabiliyyeti muḳārenetiyle şeyḫ-i kāmil ve mürşid-i ekmele muḳārin ve sülūk ve mücāhede ile cezbe ve 'aşḳ dereceleri zühūr idub farḫ-ı muḫabbet ve kemāl-ı 'aşḳ ufḳuna 'urūc idince şuver-i ta'ayyünātıñ taḫavvülātı ve her taḫavvülde merātibiñ teraḳḳiyātı tā intihāyi merātibe vāşil oldukda beşeriyet ḫicāblarından ḫalāş olub noḳta-i zilliyet ğayn-ı ref ile ta'dād-ı⁵² kevniiyyeniñ televvün ve tekeşşürātından ḫalāş olmak 'ināyeti müyesser oldukda 'aynda 'ayn olub vāşil ve ittiḥād i'tibārı ḫāşıl olur. Mertebe-i mezkūre aşḫāb-ı zevāt-ı kirāmına erenler ve vāşilīn deyu tesmiye olunmuşdur. Bu ise [104^a] degil ancak zātında şirket-i işneyniyetden ve māsivā tesmiye olunān zılāl-i ğayriyyetden fenā-i külli ḫāşıl ve zulümāt-ı ḫucb-i cehl 'uḳubātı irtifā'ile 'ilim ile ma'rifetullāha vāşil olmaḳdır. Yoḫsa⁵³ Ḥaḳḳıñ ğayrı veyāḫūd Ḥaḳdan ayrı olub ba'dehu seyrve sülūkve mücāhede

nuk, bu beytin içinde yer aldığı kısmı şu şekilde tercüme etmiştir: Güneş gibi her zerrenin vechinde zâhirim, fakat şiddet-i zuhûrundan vuzûhum hiss olunmaz. Her dil ile söyler ve kulak ile işitirim ve lâkin bu acebdır ki ve dilim zâhir değildir. Fahreddîn-i Irākî, *Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: İlk Harf, 2011), 35.

⁵⁰ İ, M: ve innā lillāhi.

⁵¹ İ: varmış.

⁵² İ, M: ta'addüdāt-ı.

⁵³ İ, M: baḫr.

ve takva ve himem-i kibâr-ı evliyâ ile Hakkâ vâsıl olmak hayâl-i bâtil ve evhâm-ı cehl-i câhildir.

Ammâ hareket ve sükûn ta'biriniñ vech-i münâsebeti oldur ki keenne baħr-ı vücûd bi-i'tibâr-ı kable't-tenezzülât makâm-ı aħadiyyetde ğaniyyi bi'z-zât ve müstağni-i kâffe-i zevât-ı mümkünât olduĝı rütbede sükûn ta'birî ve hareket baħr-ı vücûdun maĳâm-ı aħadiyyetden tenezzülât ve aħadiyyet ile ta'ayyünât-ı haĳâyıkıñ vech-i baħrde sülûk i'tibâriyle temevvücât ve şuver-i mâhiyyât mezâhiriyle telteĳmâtıdır. Ve qarâr-ı haĳâyıkıñ ba'de tayyil-menâzil seyr ve sefer ve kaĳı merâtib idüb (ħubbu'l-vaĳan mine'l-îmân)⁵⁴ fehvâsınca me'vâyı ĳadîmiyle sükûn-ı ebedî merâtibe tenezzülât ile hareket ve seyr-ü sülûk ihsâniyle ma'rifetullâha vâsıl ve meblaĳ-ı qarârda qarâr kılmasıdır.

Vallâhu a'lemu bi's-şavâb mes'ele-i ğamîza şöyle ma'lûm ola ki; ĳilĳat-i âdem ve ĳil'at-ı⁵⁵ insâniyetden murâd (fe-aħbebtu)⁵⁶ nazm-ı kerîminiñ sırr-ı 'azîmi şeref-i şüret-i raħmâniyye ile müşerref olan âdemde zühûr ve maĳsûd-ı aşlîniñ huşûli kârĳâne-i 'âlem ve ĳizâne-i ilâhî olan ĳalb-i âdemde burüz idüb her neş'ede⁵⁷ isti'dâd-ı ezeliyye-i ĳayr-ı mec'ûlesi [104^b] muĳteĳâsı ma'rifet ve kemâl-i teraĳkiden ĳâlî olmaya. Bu ise olmaz ancak zühûr-i ĳaş ile şuhûd iħtişâş bulub sulţân-ı 'aşĳ taħt-ı salţanatında qarâr idüb mülk-i vücûdî ĳayrıñ ĳükmünden ĳalâş olub kuvâ ve a'dâya ĳükmü cârî ve müzâheme-i aĳyardan bilkülliyye 'ârî ola. Bu ise kerrât ile zühûr-ı ĳaş ibtilâlariyle süzân ve farĳ-ı ibtilâlardan kendiñ itürüb ĳayrân ve sergerdân olmaĳa menûĳdur.

Ya'nî ervâĳ ve eşbâĳıñ farĳ-ı muħabbet ve ĳaleyân-ı 'aşĳ ile kâh nâlân ve süzân ve kâh ĳandân ve püyân olub sem' şalâĳı "ve bî yesme'u" ĳiĳâbına şâlîĳ ve çeşm ĳâbiliyyeti "ve bî yübşiru" şuhûduna ĳâbil ve lisân isti'dâdî "ve bî yentîĳu" nuĳĳ-ı şerîfiñ ĳâlî olmak sa'âdetine vâsıl ve ol vaĳt şuhûd-i ĳaş ve 'âmm münderiĳ ve nazâr-ı mücmel ve mufaşşal mündemiĳ olarak bir netîce-i câmi'a-ı külliyye-i şâmîle ĳâsıl olur ki ĳahramân-ı meydân-ı 'aşĳ ve 'aşĳiyyet ve sulţân-ı taħt-ı salţanat-ı ma'şûĳiyyet serîrine câlis ve 'uluvv-i şânında "sübĳânî mâ a'zame şânî" dimek câiz olur. Bu maĳâmıñ ânıñ gibi zevâtdan bir isim ile celî ve ĳafî zâĳirlik na'tı zâtından sâĳiĳ ve bir ma'na ile zâĳir ve bâĳın fâĳirlik vaşfı ĳâbit olub 'ilim ve 'irfânî cihet-i iĳlâĳa nazîr ve îmân ve iĳkânî iĳlâĳ istiħĳâĳına ĳâzîr ve baħr-ı mezĳürde ĳatre-

⁵⁴ Sâĳânî (ö. 650/1252) bu rivayetin uydurma olduĳunu belirtmiştir. Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâĳânî, *el-Mevzû'ât*, nşr. Necm Abdurrahman Halef (Dimaşĳ: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1405/1985), 53.

⁵⁵ İ: ĳilĳat-i.

⁵⁶ Der-kenâr: en u'refe.

⁵⁷ İ, M: nesnede.

i vücūd-ı kem ve şems-i müsemmâda zerre-i isim ve resmi ma'düm [105^a] olur. { Zâlike fađlullâhi yü'tihi men yeşâ }⁵⁸

Bu mertebede 'âşık şıhhat-ı dil mecâz ve hağkikat nâr-ı zuhür-i hâş ve burûk-u şuhūd-i havâş ile süz-i dil-i bi-ğarâr ve kemâl-i ığtırâb ve şiddet-i germ-i harâretinden fenâyı bi-ih̄tiyâr celâletiyle cemâl-i vech-i bâkî eşi'ası bedreğasıyla kemâl-i hubb-i zâtı ve bekâyı hağkikî rüzenleri meftûh olduğda zikir ve fikriñ na't-ı mezkûr ve 'ibâdet ve 'ubudiyetiñ kendinde vaşf-ı ma'bûd müşâhedesi 'inâyetine vâşıl ve feyđ-i vesîle ve himem-i vâşița beynehumâdan sâkıt ve zâkirlik ve sâliklik kendüligi tevehhümünden ref' olub muğtedâ ve muğtedâ ve zâkir ve mezkûr nefsinde zât ve şıfât mu'âmesi olduğü ikânı sâbit olduğda 'ayn-ı başar ve başıretinden sürme-i serâb ref' ve çeşm-i zunûn ve şu'ürundan ğayr ve ğayriyyet vehm ve hayâli ref' olub zuhûr-u hâş ki neyyir-i cemâl mazhar-ı hüsn-i cemil ve şuhūd-u havâş ki mir'ât-ı pertevî kemâl-i vech-i celildir, lâ budde bu zuhûr ve şuhūd bir mir'âta menûç ve bu 'aşk ve 'âşkıyyet bir mazhara merbûç olub âniñ süzgüzâr pür ığtırâbı ve mahv-ı fenâyı bi-ih̄tiyârı 'âbid ve sâlik ve zâkirlik na'tını mezkûr ve ma'bûd üzerine ih̄ale ve zâhiri bâtına ve şıfâtı zâtına bu vechle havâle vaşfını irâde⁵⁹ etmek üzere zât ile şıfâtıñ 'işve-i nemâsı ve şüret ve ma'nâ ve zâhir ve bâtıniñ teğâbülatınıñ hayret [105^b] fezası emr-i ferdâniyyet ve vağdâniyyet suțuvâtı nâşiye-i hâlınden⁶⁰ leme'ân ve mâye-i intihâyı mağâmında mağâm ve hâl i'tibârâtı müsteğrik-i⁶¹ baħr-ı 'ummân olub ğaleyân-ı zuhûr ve nihâyât-ı şuhūd ve huzûrdan zuhûr ve şuhūd ve huzûr bil-küllüye mürtefi' olunca {limeni'l-mülkü'l-yevme lillâhi'l-vâhidi'l-ğahhâr}⁶² sırrı tahtında mütelâşâ ve nazm-ı kerim {vallâhu ğaniyyun ve entümü'l-fuğarâ}⁶³ hitâbı celâletinde müstağarr vücūd-ı mâsivâ ile müte'âlî olmağ devlet-i ebedî ve sa'adet-i sermedisine vâşıl olunduğundan min hayşü'l-mecmû' esbâb mündefi' ve min külli'l-vücüh veşâite hâcâtı mürtefi' olub binâen 'alâ zâlike'l-merâtib (şahibü'l-virdi mel'unun)⁶⁴ buyurulmuşdur.⁶⁵

Bu merâtib-i 'aliyye aşhâbına min ba'd vücūd-ı beşerriyyete 'avdet ihtimâli yoğdur. Megerki vücūd-ı mevhub-i hağğkânî 'inâyetiyle aħkâm-ı verâseti icrâyâ 'avdet ide. Âniñla bile her ne ğadar şuver ve ta'ayyün ile müte'ayyin ise dahî beşerriyyet

⁵⁸ "İşte bu, Allah'ın birlițfudur. Onu dilediğine verir." el-Mâide 5/54.

⁵⁹ İ, M: idâre.

⁶⁰ İ, M: hâlinde.

⁶¹ İ, M: müteferriğ-i.

⁶² "Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır." el-Mü'min 40/16.

⁶³ "Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz." Muhammed 47/38.

⁶⁴ Der-kenâr: Ma'a hazâ "târikü'l-virdi mel'unun" buyurulmuşdu. Ve bil-aksi minhu.

⁶⁵ Sâğânî bu rivayetin uydurma olduğunu belirtmiştir. Sâğânî, *el-Mevzû'ât*, 59.

hâlâtı yâlnız bir emr-i i'tibâridir. Ânıñla aşlâ muqayyed degildir. Ve bir dağhî neş'atıñ hiç birinde fenâyâ muhtâc olmazlar. Bekâyı sermedi ile bâkilerdir. Her neş'ede ilâ mâ şallâh aḥkâmı seyr 'anillâh ile icrâyı tamâm-ı istikâmet üzere verâsetleriñ edâ ve irşâd-ı müste'iddin ile devirlerin tekmiñ ve 'ibâdullâha derece-i iḳân-ı külliyyi taḥşil ve kulüblerin envâr-ı [106^a] imân-ı ḥaḳîkî ile tenvîr ve mütâba'at-ı faḥr-i kâinât 'aleyhi etemmü'ş-şalavât ve ekmelü't-taḥiyyât ile dâimâ ṭarîḳat-ı 'aliyyeyi tecdid ve şerî'at-ı ğarrâyı te'yîd iderler. Ma'a hazâ kendüleri taḳayyüdât-ı mezkûreden ḥâlîve ânlarıñ birisiyle muqayyed olmaḳdan 'âlilerdir. Zîrâ şerî'at ile ḥaḳîḳati cem' ve 'akâyidât-ı müteḥâlîfe ḥizâne-i ma'rifetlerinde müsâvî ve 'ubüdiyyet ile rubübiyyet meyânında ittihâd-ı ma'nevî ḥuşulü ma'arifini ḥâvî olmuşlardır.

Ma'a hâza seyirleri seyr 'anillâh ve sülükleri seyr fillâh ya'nî seyr 'anillâh ile ülfetleri her ne kadar irşâd-ı ḥâlâyîḳ ile taḳayyüdüleri der-kâr ise de 'âlem-i iṭlâḳ ve seyr fillâhda şeref-i menâzil-i ilâhiyye ile dâimâ teraḳḳiyyât-ı merâtıb-i ğayr-ı mütenâhiye şerefiyle müşerref olmaḳdan ḥâlî degillerdir. Zîrâ mâverâ-ı ğâyât-ı merâtib ve nihâyât-ı menâzilde bir merâtib-i 'âliyye-i ḥaḳḳânî ve bir menâzil-i celîle-i sübhânî der-kârdır ki ânıñ ğâyâtına ğâyât ve nihâyâtına nihâyât 'adimü'l-iḥtimâlât ve mümteni'ü'l-mümteni'âtdır. Ânıñçünki her ânda bir şân ve ân-ı ğayr-ı munḳasime bir 'üvnân ile teceddüd-i derece ve maḳâmâtına mâlikler ve tenezzül ve teraḳḳî tenezzühüyle kesb-i merâtibe ğayr-ı sâliklerdir. Ânlarıñ ḥaḳ ile teveğğülleri Ḥaḳ ile taḥaḳḳuklarına mâni' ve Ḥaḳ ile taḥaḳḳukleri ḥaḳ ile teşağğullerini dâfi'degildir. Aḥadiyyetü'l-cem' mertebesinde ṭarafeyni câmi' ve ṭarafeynde kendileriniñ kendilikleri [106^b] müdâḥalesinden rişte-i 'alâkalarını miḳrâs-ı⁶⁶ kelâmı't-tevhîd ıḳḳâṭü'l-idâfât ile ḳâṭı'dır. Zîrâ tevhîd sâbit oluḳta idâfât-ı mâsivâ sâḳiṭ olur. 'Ademi aslileri üzerine bekâ-ı uluhiyyet ile sâbit oldukları hâlde bu mertebede bir cem'iyet-i kâmile ve bir külliyyet-i şâmile der-kârdır ki (merace'l-baḥreyn)⁶⁷ nâşiyye-i kemâllerinde cevelân ve mir'ât-ı ḥaḳreṭeyn-i cebîn ḥâllerinde leme'ân idub vücub ve imkân ve mir'ât-ı 'adem ve kıdem maḳâmında sâbit ḳadem ve râsiḥdem olmuşlardır. Ve şânları nişân-ı uluhiyyet ve maḳamları maḳâm-ı 'ubüdiyyet ve 'unvanları ṭarafeyn ile cem'iyetdir.

Allâhümme yessir lenâ hiç ândan ğayrı ümîd ve emelim yoḳdur. Megerki ânlarıñ himem-i ğâlîbe ve 'inâyet-i 'aliyyeleri berekâtiyle "el-mer'u ma'a men eḥabbe" tebsîriyle ve dağhî Beyt: "Kişi neyi severse kâniñ ile ḳoyulşun evc-i ḥaşra ve

⁶⁶ İ: miḳrâḳ-ı, M: miḳrâs-ı.

⁶⁷ "İki denizi salverip..." el-Furkân 25/53. Bu âyetten mülhem kullanılan *mecmau'l-bahreyn* kavramı, "imkân ve zorunluluk denizlerinin birleşim yeri" olarak ifade edilmiştir. Bu mertebeye, ilâhî isimlerin ve mümkünlerin hakikatlerini içermesi yönüyle *cem* ve *vücud* mertebesi olarak kabul edilmiştir. *Kâşânî, Tasavvuf Sözlüğü*, 487.

neşra”⁶⁸ ta'biriyle âb-ı zelâl-ı lem yezel ve lâ yezâl ma'ksîm ve mîzâb-ı pîrân-ı ehl-i kemâl ve aşhâb-ı zevk-i vech ve⁶⁹ hâl ve şuhûd-ı cemâlden feyḍ-i bî-zevâl ile sūz-ı dili maḥzûnum itfâ ve ḳalb-i zîlâm-ı ma'şûr ve meksûrum diyâ-i şem'-i ma'rifetullâh ile münevver ve ignâ idüb isti'ân-ı muḥabbetlerinde çâkır-ı mecbûr ve meydân-ı meveddetlerinde bende-i meskûr olduğum ecilden şân-ı 'uluvv-i 'unvânlarına lâyıḳ ve sezâdâr⁷⁰ ve saṭvet-i 'azamet-i kemâllerine münâsib ve ahrâdır ki bizim gibi bende-i rûsiye-i ḥâkisârın ve muḥibb-i çâkır-ı tebkârîñ rehâvet [107^a] ve kuşûr ve beṭâlet ve kusûrımızı 'afv ile nazâr-ı merḥamet ve kerem-i şefḳat idüb dâire-i celâletlerinden iḥrâc itmeyüb silsile-i irtibâtlarına îlâc ve sâye-i himem-i 'ulyâlarında mâye-i feyḍ-i ma'rifet-i 'irfân ile iḥyâ buyuracakları serişte-i ümîdi ḳat' olmak emr-i muḥâl ve 'inâyet ve mürüvvetlerinden me'yûs olmak mümteni'ul-ḥayâldir. Bu ümîd ve âmâl ve ṭaleb-i himem-i ehl-i kemâl bâlâda zıkr ve taḥrîr ve silk-i taḥrîr olunan tevḥîde muḡâyır ve mübâyin degildir.

Ve bu ḥâṭıra ḥuṭûr ve bu suâl gönülde zuhûr ider ise cevâb-ı şâfi oldur ki: Bu kelimâtîñ ma'anîsi ve 'ibârât-ı mezkûreniñ mefâhîmi ḥaḳîkat-i hâl ma'lûm ve nefsü'l-emr mefhûmı meczûm olsa suâl-i mezkûr iḳtîdâ eylemez. Zîrâ taḥḳîkât-ı mezkûreniñ netice-i ma'anîsi suâl-i muḳaddere ve cevâb-ı şâfisini câmi' ya'nî es'ile ve ecvibesin müşt Emil ve ḳat'ıdır. Ammâ 'ibârât-ı mermûze ve ıṣtîlâḥât-ı mümtezenîñ ḥâmil olduğu bülend ḥaḳâyıḳ ve deḳâyıḳ ve kemâl-i ma'ârif-irâḳâyıḳ olduğundan hem nâzır ve ḳârî ihâm ve işârâtına intikâl ve hem sâmi' ve sâ'î imâ ve isti'ârâtına ittişâle fırsatıyâb vezîr ve bâlâsını cem' ve müteferriḳ olân 'ibâdât ve nûkâtîñ me'ânî ve mezâyâsın derc ile dereke ferceyâb olmak müyesser olmadığından suâle mecbûr ve i'tirâḍ-ı mezkûr vâḳı'aya muṭâbıḳ ve ma'ḳüldür. Lâkin [107^b] emel-i zevk-i hâl ve ṭaleb-i derece-i kemâl ehl-i ḥicâbdan aşhâb-ı kemâle bilâ ḡayriyyet 'ayn ile tevḥîde naḳḍ⁷¹ icâb eylemez. Âniñçünki kâinâtîñ esâsi esbâb üzerine merbûṭ ve 'âlemiñ binâsi sebebleriñ icrâsiyla maḍbûṭ olduğundan ḥucbuñ irtifâ'ı ve cehliñ indifâ'ı lâ budde esbâba teşebbüs ve sülûk ve ṭarîḳine tetebbu'a muḥtâc olmaḡla ibtidâ şer'i'at ve ṭarîḳat ve ma'rifet tâ ḥaḳîḳate⁷² vâşıl olana dek mücâhede ve riyâḍat ve taḳva ve 'ibâdet ve 'ubûdiyyet vechiyle⁷³ mertebeten 'an mertebetin muḥâsebe ve ḥükümleriñ icrâ ve her mertebede muḳteḍâyı merâtib ḥaḳlarıñ edâya

⁶⁸ Der-kenâr: Men i'taḳade ḥicren lenefe'ahu. Kişi her kimi severse ânınla ḥaşr olur dirler. Severson taş daḡı ḥaşra ve neşra. Li-muḥarririhi Ebu't-Tevfik Şeyḫ İbrâhim Ḳâḍî.

⁶⁹ İ, M: vech ve.

⁷⁰ İ, M: sezâ.

⁷¹ İ, M: naḳş.

⁷² M: ḥaḳîḳatine.

⁷³ İ: vechile.

muhtâc olub ilâ mâ şâallâhu te'âlâ⁷⁴ isti'dâd-ı ezelliye-i ğayr-ı mec'ûlesi miğdârı kesb-i derecât ve kaţ'-ı maķâmât ider. Ziyâdeye mecâl ve ķabiliyyâtını tecâvüz mümteni' ve muħaldir. Ammâ ķabiliyyâtı mukteğası derecâtı taħşil elbette esbâb ve veşâite teşebbüs ve sebeb-i zâyıķa ve vesâyıt-ı lâyıķa ba'de muħasebe-i şerî'at duħûl-i ũarıkate ve ittibâ'-ı pîr-i haķıķat ve ba'de muħasebe-i ũarıkate vuşûl-i ma'rifet ve ba'de muħasebe-i ma'rifet ve kaţ'-ı 'uķubât ve huşûl-i kemâl-i 'inâyât haķıķatiñe nihâyât-ı merâtıb-ı kevnıyyedir.

Pes bu bevâ'ise teşebbüs ve bu vesâit tetebbu'ndan 'ârifîñ tevħîd ve ma'rifetullâhda olan iķânına naķd⁷⁵ ve ĥalel ve ta'rîf ve taħķıķinde olan ma'arifine 'ilel iķtiđâ eylemez. Meşelâ vücûd-i insânî bir vücûd iken a'dđanıñ [108^a] yekdigere iħtiyacı ve huşûl-i zarûrât-ı beşeriyye birbirine vâsıta olmaķ ile vuķû' bulması⁷⁶ derkârdır. Bu şüretde a'dđanıñ birbirine esbâb olmasında vücûdın ğayra muhtâc olması iķtiđâ eylemez. Ayâķ bâşa elbette dâimâ muhtâcdır. Öyle olsa ne ayâķ başın ğayrı ve ne bâş ayâğın muğâyiridir. Teğâyür ta'ayyünde ve hiçâbdadır. Vücûda nazar olundukda bir vücûd ve bir zâtıdır. Mişâl-i diger: Nûr-ı şems ķurs-i şemse muhtâc olduğundan şemsiñ ğayrı olmasını icâb eylemez. Mişâl-i diger: Ta'ayyünât-ı ĥubâb baħr-ı nefes-i Raħmân ile baħrıñ temevvücâtına muhtâc olması baħrıñ ğayrı olmasını iķtiđâ eylemediği âşıkârdır. Çünki ĥâl böyle imiş isti'dât ve ķabiliyyât mukteğası olan merâtibiñ tecâvüzi mümteni' ve isti'dâd-ı ezeli istid'â itdiği derece ĥâmil ve ĥilâfı ğayr-ı mümkün imiş. Yine ümid ve taleb bî-ħâşıl ve 'ibâdât ve mücâhedâtdan semere ve menfa'at mefķûd ve 'amel ve tã'ât ile ĥilâf-ı ķabiliyyât bir derece kesb eylemek ğayr-ı ma'ħûd olunca bunca mu'amelât ve mücâhedât ne lâzım deyü yine bir ĥaħırâ ĥuħûr ve bu ĥayâl gönülde zuħûr ider ise i'tirâza lâyık ve vâķı'a muṭabıķdır. Ancaķ sâlikde mücâhede ve taķva huşûl-ı maķşadına dâll ve vuşûl-i meṭalibe 'alâmet ve beşâret keşret-i 'ibâdât ve ĥayr-i⁷⁷ a'mâldir.

Ve buyurulmuş ki "Mücâhede ile Haķķa [108^b] vâşıl olunmaz ve lâkin vâşıl-lar mücâhidlerdir." Ve yine bir zât buyurmuş ki "Ĥorasan'da 'âbid ve mücâhid idim, 'Irâķ'da 'ârif ve kâmil oldum." Zevât-ı kirâmdan biri cevâb vermiş ki: "Eger Ĥorasan'da ziyâde 'âbid olsan 'Irâķ'daziyâde 'ârif ve kâmil olurduñ." Ya'nî 'amel ve mücâhedeniñ keşreti zevķ-i kemâlîñ keşretine delâlet ider. Egerçi mücâhede ile Haķķa vâşıl olunmaz velâkin lâ muħâle vâşıl-lar mücâhidlerdir. Zîrâ 'inâyete-i ilâhiyye bilâ 'illetdir, bendeniñ 'amel ve sa'yine muhtâc degildir. Zîrâ 'abdiñ ne liyâķati vardır ki iħsân rütbesinde 'ibâdet ide. Ĥuşuşan Haķķa 'ibâdet ile 'ibâdet itmek ĥâric-i vus'-

⁷⁴ İ ve M'de yok.

⁷⁵ İ, M: naķş.

⁷⁶ İ ve M'de yok.

⁷⁷ M: ĥayr-i.

i beşeriyet oldüğünü i'tirâfdan gayrı değildir. Ve bende mâdemki kendiliğinden kurtulmuş olmaya Hâkka 'ibâdet 'aczinı i'tirâfdir. Mâdemki kendiliğinden kurtula 'âbid ve ma'bûd şey'-i vâhid oldüğü maķâmıdır.

Pes mücâhede ve 'ubüdiyyet tağayyürü isti'dâd ve mürşid-i kâmile muķârın olub seyr ve sülûk tebdil-i kâbiliyyât degildir. Belki müte'addid derecât ve zevķ-i hâl olmasına 'amel dâll ve kâbil-i mertebe-i kemâl olmağa seyr ve sülûk bâ'îşi intikâldır, gayrı degildir. Ancak dünyevî ve uhrevî mekâsibiñ cümlesi bu kabildendir. Hâkķıñ 'abde 'ilminde taķdir eylediği 'abdiñ isti'dâd-ı ezeliyye-i gayr-ı mec'ûlesi istid'â eylediği miķdardır. Sa'y ve kesbiñ aşlâ medhali yokdur. Naķş ve ziyâde kabûl eylemez. Ve eger naķş ve ziyâde kabûl eylese [109^a] 'ilm-i ezeliyyeye cehl icâb ider. Cenâb-ı 'alim-i hâķim cehilden münezzehtir. Öyle iken menâfi'-i dünyevî ve merâtib-i uhrevî ekşer sa'y ve taleb ve 'amel aşhâbına müyesser olduğı aşķırdır. Öyle olsa aşhâb-ı sa'y ve 'amel müste'id ve erbâb-ı cidd ve taleb kâbil-i 'inâyât ve maķâmât olmasına delâlet ve terk-i sa'y ve 'amel ve baķâlet müste'idd-i⁷⁸ hasârât ve nedâmât olmasına 'alâmet imiş.

Zirâ "men cedde vecede" kelâm-ı şerîfi "men vecede cedde" ile ta'rîf olunmuş ya'ni sa'y iden bulur. Ve kezâlike bulan sa'y ider. Şöyle ki 'inâyet-i ezeli ezelde sebķat itmiş, ya'ni ezelde virilmiş, ânıñçün ebedde sa'y ider.⁷⁹ Zirâ sa'y ile bildirilmiş ve sa'y iden bulur, ânıñçünki bulmaķ sa'ye rabķ olmuş. Ammâ ba'dı mevâd vârdır ki bilâ sa'y ve emel zühür ider. Ve ba'dı nesne vâr ki hezâr cidd ve sa'y ile ele girmez. Çünki her umûruñ huşûli sa'y ve cidde maķşûr imiş. Ba'den kağiyyeteyn-i mezkûreteyn taķallüfi bu taķķıķa münâķış degil mi deyü işķâl zühür ve şübhe ve işķâl burüz ider ise şekl-i mezkûrede şâdıķ ve suâl-i muķaddere vaķı'a muķâbıķdır. Ancak 'âdet-i ilâhî taķrîr-i mezkûr üzere cârî olduğundan ekşer için hükmi küll vârdır. Yoķsa min külli'l-vücûh öyle olmaķ lâzım gelse 'aķâyî ilâhî 'amel ve sa'y ile muķayyed olmaķ iķtidâ ider idi. Hâlbûki fâ'il muķlakdır. Dilediğine hidâyet ve dilediğine dâlâlet [109^b] ider. Hıķmetine merbûtdır. Hıķmetini kendinden gayrı bir ferd bilmez. Meğerki hıķmetine mebnî dilediğine bildire. O daķı (ve mâ ütütüm mine'l-hıķmeti illâ ķalilen)⁸⁰ buyurulmuşdur. Lâkin şunlara ki bilâ taleb 'aķ ve bi'l-kesb 'adem-i 'aķa müşâhede olunur. Ânlarda daķı câiz ki tâlîb hâlî ve kâsib isti'dâdı der-kâr ola. İsterse ki kesb-i zâhirî ve 'amel-i beşerî kendilerinde müşâhede olunmazsa lâ muķale isti'dâd-ı ezeli bilâ sebep-i zâhir taleb eylemişdir. Zirâ Cenâb-ı Hâkķıñ taķayyüdi tarafı der-kâr olduğu gibi itlâķ ciheti daķı bedidârdır. Fefhem. "Feinnehu sırrun

⁷⁸ İ'de devamında: ve.

⁷⁹ Der-kenâr: in ne hâstî dâd, ne dâdi hâst (Vermek istemeseydi, istemeyi vermezdi).

⁸⁰ "Size pek az ilim verilmiştir." el-İsrâ 17/85.

mektümetun ve hikmetun meskütetun”. Zîrâ “hikmetun menkûlun ‘anhu ve hikmetun meskûtun ‘anhu ve hikmetun mechûletun” ta‘bir buyurulmuşdur.

el-Hikmetu hiye'l-‘ilmu bihakâyıki'l-‘eşyâi ve evşâfihâ ve havâşşihâ ve aḥkâmihâ ‘alâ mâ hiye ‘aleyhi ve irtibâtu'l-‘eşyâi bi'l-müsebbebât ve esrârî'l-inḍibât nizâme'l-mevcûdât ve'l-‘amelu bimuḳteḏâ-i {vemen yü'te'l-hikmete fekad ütiye ḥayran kesîrâ} ⁸¹. el-Hikmetü'l-manṭûku bihâ hiye'l-‘ulûmu-ş-şerî'ati ve'l-ḥaḳîkâti, el-hikmetü meskûtun‘anhâ ⁸² hiye esrârü'l-ḥaḳîkâti elletî lâ yefhemâ ‘ulemâu'r-rusûmi ve'l-‘avâm ‘alâ mâ yenbeḡi feyeḏurrahum ev yühlikehum. Kemâ ruviye “enne Resûlallâh şallalâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem kâne yectâzu fi silki'l-medîneti ve me‘a aşḥâbihi fe aḳsemet ‘aleyhi imreatün menzilehâ fedaḥalü feraev nâren müdteṭribeten ve evlâdu'l-mer'ati yel‘abüne ḥavleḥâ feḳâlet yâ Nebiyyallâh! Allâhu erḥamu bi‘ibâdihi em ene bievlâdi feḳâle bel Allâhu erḥamu'r-râḥimîn feḳâlet eterânî yâ Resûlullâh uḥibbu en ulḳiye veledi [110^a] fi'n-nâri fekeyfe yulḳi Allâhu ‘azze ve celle ‘abîdehu fiḥâ ve hüve erhamu'r-râḥimîne bihim. Kâle'r-râvi febekâ Resûlullâh şallalâhu te‘âlâ ⁸³ ‘aleyhi ve sellem. Ve hâkezâ evḥâllâhu te‘âlâ ileyye. ⁸⁴ “el-Hikmetü'l-mechûletu” “indenâ mâ ḥafiye ‘aleynâ vechü'l-hikmeti fi icâdihi ve yulâmu ba‘du'l-‘ibâdi ve mevту'l eṭfâli ve'l-ḥulûdi fi'n-nâri feyecibu'l-îmânu bihi ve'r-rıḏâu bivukû'ihî ve'l-‘itîkâdu kevnehu ‘adlen ve ḥaḳḳan. “el-Hikmetü'l-câmi'atu” ma‘rifetü'l-ḥaḳḳi ve'l-‘amelu bihi ve ma‘rifetü'l-bâṭılı ve'l-‘ictinâbu ‘anhu kemâ kâle ‘aleyhi's-selâm “Allâhumme erine'l-ḥaḳḳa ḥaḳḳan verzuḳnâ ittibâ'ehu ve erine'l bâṭile bâṭilen verzuḳnâ ictinâbehu inneke mucibu'd-da'avât”. ⁸⁵ Keza fi *İştîlâḥâtî Süfiyye* li-İmâm Kâşânî ḳaddesallâhu sırrehu'l-‘azîz. ⁸⁶

⁸¹ “Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir.” el-Bakara 2/269.

⁸² İ, M: bihâ.

⁸³ İ ve M'de yok.

⁸⁴ Rivayete göre Hz. Peygamber, birgün ashabıyla birlikte Medine'nin mahallelerinden birinden geçmekteydi. Kadının biri onlardan evine girmelerini rica etti. Onlarda kadının evine girdiler ve yanmakta olan bir ateş gördüler. Kadının çocukları bu ateşin etrafında oynamaktaydı. Kadın “Ey Allah'ın nebisî! Allah mı kullarına daha merhametlidir yoksa ben mi çocuklarıma daha merhametliyim?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Elbette Allah kullarına karşı daha merhametlidir, zira O, merhametlilerin en merhametlisidir.” diye cevap verdi. Bunun üzerine kadın “Ya Resûlallâh! Acaba ben çocuğumu ateşe atmaya ister miyim?” diye sordu. Hz. Peygamber de “hayır” deyince kadın “Allah kullarına karşı daha merhametli olduğu halde nasıl olur da kullarını ateşe atar?” dedi. Ravi, Allah Resûlü'nün ağladığını ve “Allah da bana böyle vahyetti” dediğini söylemiştir. Kâşânî, *Sûflerin Kavramları*, 22-23.

⁸⁵ Kaynaklarda bu rivayetin Hz. Peygamber'e nispetini destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* adlı eserinde bu rivayetin muhteva bakımından bir benzeri Hz. Ebû Bekir'e nispet edilmiş, onun bu şekilde dua ettiği belirtilmiştir. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/401.

⁸⁶ Kâşânî, *Sûflerin Kavramları*, 22-23.

Ya'nî hikmet haķāyık-ı eşyāniñ 'ala mā hiye 'aleyhi aħkām ve ĥavāş ve evşāfını bilmekten 'ibāret ve eşyā-ı mümkineniñ esbāb üzerene irtibātı ve 'ālemiñ silsile-i niżāmınıñ inzibātı ve muktedāsi üzere 'amel ve ĥarekātıdır. Ve "hikmet-i mantūku 'anhā"⁸⁷ 'ulūmu şer'at ve haķıķatdır. Ve "hikmet-i meskūtu bihā"⁸⁸ esrār-ı haķıķatdır. Şöyle 'avām ve 'ulemā-ı rūsüm lāyıkı üzere fehm ve idrāk itmez meşelāsırr-ı 'ālem ve esrār-ı āĥiret ve ta'zibi 'ibād bi'n-nār ĥaşılı esrār-ı haķıķate dāreynde mektūm ve meskūt olān keyfiyyātıdır. Ve "hikmet-i mechüle" 'ālemiñ icādı ĥikmeti ve ba'dı 'ibādıñ müteellim olması ve eţfālñ mevti ve 'azābıñ ĥulūdı cehennemde ve ānlarıñ cümlesine imān ve riđā ve vukū'una i'tikād 'adlen ve haķķan ve "hikmet-i cāmī'a" haķķı haķ"⁸⁹ bilmek ve haķ üzerene 'amel etmek [110^b] ve bātılı bātıl⁹⁰ bilub ictināb itmekdir.

Pes 'ibārāt-ı mezkūreyi taĥrirden murād es'ile ve ecvibe biķadarı'l-vus' raķam ve taĥrİR ve başt ve taştİR olunmuş ise de nice ĥük-m-i ĥafıyye mektūm ve mestūr olduğı bedihİ ve aşıkārdır. ZİRā mantūķ ve meskūt mesāliñ 'alā ķadarı'l-İmkān ĥükümleriñ icrā itmek vācibe-i zimmet ve lāzime-i diyānetdir.

Beyt: Bu gülşende bu gülzārı ekenler, 'aķıbinece yine üstün dikenler.

Bināen her kelām ki esrār-ı mektūmeye müte'allıķdır aşĥāb-ı 'irfān ānı nükāt ve kināyāt ve isti'ārāt ile taşvİR idub söylerler. ZİRā eger imā ve işārāt itmeyub nefsü'l-emr beyān olunsa ĥıfz-ı ādābi'ş-şer' itmemiş olur. Ümenā ise ādāb-ı şer'i ri'āyetde bezl ve cūd idub ri'āyet-i zāhiri üzerene günā gün mücāhede ve a'māl üzerlerine taĥmİL ve te'yİd-i zāhir-i şer' etmege iķdām eylemişler.

Bu ĥüküm taĥtında nice ĥük-m-i ĥafıyyeler der-kārdır ki 'ayān olmaķ lāzım gelse 'avām bi-pāk ve dehşetinden sineler çāk olur. Meşelā mütenāhİ cürm ile nā-mütenāhİ 'azāb nice revādır? Denilmiş ki eger 'umr-i nāmütenāhİ olsa cürm üzerene olurdu. Henüz bu cevāb muğnİ degildir. ZİRā bir şey ki fi'le gelub ķuldan şadır olmamış ānıñ te'dibiyle ĥük-m olunmaz. Ve bunca ĥayevān ve eţfālñ envā'-ı ālām ile müteellim ve müteezzİdir. Ānlarıñ taķşİRātları nedir ki kışāşa mażhar olalar? Ve sırr-ı 'araşāt ve sırr-ı şİRāt ve mİZān, sırr-ı şefa'at-ı enbiyā ve cehennem ve cennet ve ĥür ve enhār ve melāik [111^a] ve emşālİ ki {yevme tüble's-serāir femā lehu min ķuvvetin ve lā nāşır}⁹¹ nazm-ı kerimİ muktedāsi bu şüretde sırlarıñ ifşası yevm-i ma'hüde

⁸⁷ İ, M: bihā.

⁸⁸ İ, M: 'anha.

⁸⁹ İ ve M'de yok.

⁹⁰ İ ve M'de yok.

⁹¹ "Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla! (O gün) artık insan için ne bir kuvvet vardır, ne de bir yardımcı. et-Târik 86/9-10.

merhûn olduğundan erbâb-ı kemâl ehline imdâd ve irşâd için kâh atmış ve kâh tutmuş ve kâh envâ'-ı rumûzât ile açmış ve gâh açarken günâ gün 'ibârât-ı mütenevvi'a ile örtmüşlerdir.⁹²

“Hikmet-i mantûku bihâ” ‘ilm-i şerî'at ve haқиkatdir ki müste'id ve zeki tâlib ve 'aşîka ifâde ve istifâdesi câiz ve ta'lîm ve tefhîm ile ma'rifetullâha vâsıl olması zannıyla dirîğ buyurulmuştur. Bi-şartı ân ki sülûk ve mücâhede ve cezbeye mukârin ola. Ol vaqt bu ifâde ve istifâdeden müstefid olur. Yoḥsa bilâ sülûk ve cezbe mülhid olması bilâ şübhedir. Binâen ketm ve ihfâ iderler, yoḥsa hâşâ ki buḥl ve dirîğ ideler. Bundan ötürü bu kadar kütüb-i müteditâvene ihtirâ' ve bunca ta'bîrât ve ta'rîfât ve taḥkîkât ve tadkîkât ibdâ' idüb sâlik-i müste'idler ve tâlib-i müsterşidler menâfi'-i cezile ve me'ârif-i şerife ile müşerref olalar ve nâ-kâbil ve ḡayr-ı müste'id den sükût ve ihfâ ile taşannu' itmişlerdir. Ve “hikmet-i meskûtu bihâ”⁹³ ta'bîr olunân esrârı mektûm ve mestûr idub aşḥâb-ı zevk-i ḥâl ve ehl-i esrâr ve kemâl ile ḥasbiḥâl ve keşf mâ fi'l-bâl eylemişler. Ve “hikmet-i mechûle ve hikmet-i -câmi'a” daḥi buna kıyâsdir. Bir 'aşîk-ı dîlfikâr sûz-i dil-i bî-қarârından bu beyti inşâ eylemiş:

Beyt:

Ḥâliñ kime dîrsen sanâ dîr ḥikmeti vâdır.

Öldürdü [111^b] beni âh bilinmez mi bu ḥikmet.

Vâkı'a 'aşîk-ı ḥâkisârîñ derd-i derûn-ı vefire ve mesâil-i müşkile-i keşiresi olduğundan lâubâli tûl-i lisân ile püyân ve ḡüyân olması ma'zûr ve meskûr olduklarına burhândır. Nice olmasınlar ki nâr-ı firâқ dil-i ḡamzedelerin iḥrâқ ve âteş-i derd-i sûz hicr-i қalb-i âzerdelerin zecr idüb yanmışlar, ḥûn-i endûḥ ibtilâlarla қân-mışlar ve bu rubâ'iyi dîd-i dil-i pür âver ile ânmışlardır.

Rubâ'i:

Âh mine'l-aşîki ve ḥâlâtihi, aḥraқe қalbi biḥarâretihi,

Mâ nazare'l-'aynu ilâ ḡayrikum, uқsimu billâhi ve âyâtihi.

Farḫ-ı muḥabbet ve ḡalebe-i 'aşḫ ile ḡönyünde âḡ ve қarâyı seçmişler. Ânınçün dâreyiñiñ қuyûdâtından geçmişler. Ve âb-ı ḥayât şarâbını⁹⁴ fezâ-yı zulumâtda içmişler. Ve defîne-i sa'âdeti ḥarâbâtda açmışlar.

⁹² Der-kenâr: el-Ḥikmetu erba'tûn: Ḥikmet-i mantûku bihâ ve hikmet-i mechûletu 'anhâ ve hikmet-i câmi'atu beynehümâ ve hikmet-i meskûtu 'anhâ.

⁹³ İ, M: 'anhâ.

⁹⁴ İ ve M'de yok; İ ve M'de devamında: ebediyyeyi.

Gazel:

Bir dürr-i şehvârım şâdef-i sivâda , kâderim bilinur meger seniñ muşallâda
Mefkûd-i ni'am kevn-u cihânem, zevkim hemîn kaldı menn-u selvâda
Yazdı kâlem-i kudret ben oğudum , 'aşk levhasın âşdım 'arş-ı mu'allâda⁹⁵
İm'ân-ı nazar itdim vech-i âdeme, gördüm cemâl-i yâri mir'ât-ı mücellâda
Şeyh-i 'uşşâk olalı meydân-ı 'aşka, pîr-i rindân oldum devr-i semâda.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Ceyhan, Semih. "Süleyman Şeyhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirli, Ekrem. *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Doğan, Gönül. *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Nikâtü'l-Hikem İsimli Eseri (İnceleme ve Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Elbânî, Nâsırüddin. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhu's-seyyi'ü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1992.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İrâkî, Fahreddîn. *Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair*. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: İlk Harf, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. "Şerh". *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1995.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Sûflerin Kavramları Istilâhâtu's-sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Konevî, Sadreddîn. *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı, 3. Basım, 2014.
- Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen. *el-Mevzû'ât*. nşr. Necm Abdurrahman Halef. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1405/1985.

---

⁹⁵ İ, M: 'âlâda.

- Sejfovska, Suzan. *Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Serrâc, Ebû Nasr Tûsî. *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam, 2019.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/558-559. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şeyhî, Köstendilli Süleyman. *Bahrü'l-velâye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, 297.7, 244 vr.
- Şeyhî, Köstendilli Süleyman. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 3469, 101^b-111^b.
- Şeyhî, Köstendilli Süleyman. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, 297.7, 104^a-112^b.
- Şeyhî, Köstendilli Süleyman. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*. Makedonya: Sv. Kliment Ohridski Halk ve Üniversite Kütüphanesi, OMCT, II/573, 124^b-135^b.
- Uludağ, Süleyman. "Devir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2012.
- Yıldırım, Birol. *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yılmaz, Ali. *Köstendilli Süleymân Şeyhî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.